

Turgut Özal Dönemi Türkiye-İsrail Siyasi İlişkilerinin Türk Basınına Yansımaları (1983-1993)

The Reflections of Türkiye-Israel Political Relations in the Turkish Press (1983-1993) during the Period of Turgut Özal

Enes KÜÇÜK*

*Doktora Öğrencisi, Trabzon Üniversitesi,
Fatih Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü, Trabzon, Türkiye

ORCID: E.K. 0000-0002-5197-9998

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Enes Küçük,
Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Trabzon, Türkiye
E-posta/E-mail: kkosmanoglu@outlook.com

Başvuru/Submitted: 12.07.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.09.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
01.05.2024
Kabul/Accepted: 29.05.2024

Atıf/Citation: Küçük, Enes. "The Reflections of Türkiye-Israel Political Relations in the Turkish Press (1983-1993) during the Period of Turgut Özal." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 45 (2024): 317-362.
<https://doi.org/10.26650/YTA2024-1326302>

ÖZ

Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinde İsrail'in 1948'de kuruluşundan itibaren Arap devletleriyle yaşamış olduğu çatışmalardan (1956, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşları) kaynaklı olarak diplomatik krizler yaşanmıştır. Arap-İsrail çatışmalarının yaşandığı dönem de iki ülke ilişkileri gelişme imkânı bulamamıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde Turgut Özal'ın ekonomik temelli politikaları Türkiye'yi İslam ülkelerine yaklaştırırken, İsrail'le diplomatik ilişkilerin geliştirilmesini geciktirmiştir. Turgut Özal'ın Türk dış politikasında etkisinin azaldığı Demirel-İnönü koalisyon hükümeti döneminde (19 Aralık 1991) iki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyi büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır. Bu çalışmada Turgut Özal dönemi (1983-1993) Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinin Türk basınına yansımalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın bulguları döneme ışık tutan arşiv belgeleri, Cumhuriyet, Güneş, Hürriyet ve Milliyet gazetelerine yansıyan haberler, Turgut Özal'ın basına vermiş olduğu beyanlar, diğer süreli yayınlar ve kitaplardan doküman incelemesi tekniği ile toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye'nin 1983-1991 yılları arasında İsrail'le ikili ilişkilerini geliştiremediği, 1991 yılında ise gerekli şartların oluşmasıyla birlikte iki ülke ilişkilerinin gelişmeye başladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dış politika, Diplomasi, İsrail, Turgut Özal, Türkiye

ABSTRACT

Since the establishment of Israel in 1948, Türkiye-Israel political relations have experienced diplomatic crises due to the conflicts with Arab states (the 1956, 1967 and 1973 Arab-Israeli wars). During these periods of Arab-Israeli conflicts, the relations between the two countries did not have the opportunity to develop. In the 1980s, while Turgut Özal's economic-based policies brought Türkiye

closer to Islamic countries, it delayed the development of diplomatic relations with Israel. The level of diplomatic representation between the two countries was elevated to the status of an embassy during the Demirel-Inönü Coalition Government on December 19, 1991, a period when Turgut Özal's influence on Turkish foreign policy was waning. This study aims to uncover the political relations between Türkiye and Israel during the Turgut Özal period (1983-1993) and their reflections in the Turkish press. The findings of the research were collected from archival documents, news reflected in Cumhuriyet, Güneş, Hürriyet, and Milliyet newspapers, Turgut Özal's statements to the press, other periodicals, and books through document analysis techniques. The data obtained were analyzed using the Content Analysis Technique. The study concluded that Türkiye could not develop its bilateral relations with Israel between 1983 and 1991, and the relations between the two countries began to develop as the necessary conditions were met starting from 1991.

Keywords: Foreign policy, Diplomacy, Israel, Turgut Özal, Türkiye

Extended Abstract

Türkiye-Israel diplomatic relations started with the recognition of Türkiye regarding the State of Israel on March 28, 1949, approximately one year after its establishment on May 14, 1948. Türkiye's diplomatic crises with Israel as a result of the Arab-Israeli wars became an important determinant of the relations between the two countries over time. Türkiye's recall of its ambassador in Tel Aviv during the 1956 Arab-Israeli War, its condemnation of Israel during the 1967 Arab-Israeli War, demanding Israel's withdrawal from Arabian territories occupied by Israel (June 22, 1967), and the declaration that Türkiye would allow the Soviet Union to use its airspace to deliver military supplies to Arab countries affected the relations between the two countries negatively. Similarly, Türkiye's bilateral relations with Israel followed a fluctuating course until the 1980s after it accepted Zionism as racism at the meeting of the United Nations on November 10, 1975. Israel's declaration of Jerusalem as the eternal and unchanging capital on July 23, 1980, caused a new crisis in the relations between the two countries. After this decision of Israel, Türkiye condemned Israel with the Resolution 478 of the United Nations by recalling the *Chargé D'affaires* and reducing its diplomatic relations with this state to the lowest level.

Türkiye tried to improve its relations with the Islamic World after reducing the level of diplomatic representation with Israel to the level of Second Clerk. The thoughts and political understanding of Turgut Özal, who served as the Prime Minister and President of Türkiye in the 1980s and 1990s, also affected Türkiye's decision to develop bilateral relations with Islamic countries. During his tenure, Turgut Özal argued that the Muslim population living in the Ottoman remnant regions had a privileged place in Turkish foreign policy, and for this reason, Türkiye must lead the Islamic countries. Another factor that affected Özal's political thoughts was his economy-oriented foreign policy approach. Özal adopted an economy-oriented foreign policy understanding throughout his political life and believed that the political problems between states could be

resolved through the development of economic relations and interdependence, and he built his policies in the field of international relations on economic foundations.

Turgut Özal's understanding of economy-based foreign policy was a determining factor in Türkiye's relations with the Middle Eastern countries between 1983-1993 when he served as the Prime Minister and President. Although Türkiye's total exports to the Middle East were 18% and imports 22% in the 1970s, its exports increased to 40% and imports to 35% in the 1980s, when Özal remained in power. Although Türkiye established closer ties with Islamic states to find solutions to the problems, it did not prioritize the development of its bilateral relations with Israel and remained distant from this state.

Despite Türkiye's development of economic relations with Islamic states, its distance from Israel caused serious discomfort during these years. As a result, although Turkish statesmen in the 1980s believed that Israel should withdraw from the Arabian lands occupied in 1967 to achieve peace in the Middle East, Türkiye-Israel relations could not develop further until the early 1990s. This study aims to uncover the political relations between Türkiye and Israel between the years 1983 and 1993 when Turgut Özal was the Prime Minister and President. To understand how Türkiye's policies towards Israel were shaped during this period, Türkiye-Israel relations after September 12, 1980 were also discussed. The sources of this historical study, that was based on document analysis, include the newspapers *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Hürriyet*, and *Güneş*, as well as statements of Turgut Özal given to the press, other periodicals, books, and archive documents of the same period. The findings of the study were collected using the document analysis technique, and the data were analyzed with the content analysis technique. The political relations of the two countries were discussed under four headings: "A General Overview of Türkiye-Israel Political Relations after September 12, 1980 (1980-1983)", "Türkiye-Israel Political Relations during the 1st Özal Government (1983-1987)", "Türkiye-Israel Political Relations during the 2nd Özal Government (1987-1989)", and "Türkiye-Israel Political Relations during the Presidency of Turgut Özal (1989-1993)".

The study found that Türkiye's political relations with Israel did not develop significantly as a reflection of Turgut Özal's foreign policy understanding between 1983-1991 when he served as Prime Minister and President. The idea of establishing bilateral relations remained at the level of mere discourse until 1991. The establishment of the Demirel-İnönü Coalition Government in Türkiye decreased Özal's influence in foreign policy, and the level of diplomatic representation between Türkiye and Israel was raised to the level of an embassy in December 1991.

Giriş

Türkiye-İsrail diplomatik ilişkileri İsrail Devleti'nin 14 Mayıs 1948'de kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra 28 Mart 1949'da Türkiye'nin bu devleti tanımasıyla başlamıştır.¹ Türkiye'nin zaman içerisinde Arap-İsrail savaşlarından kaynaklı olarak İsrail'le yaşamış olduğu diplomatik krizler bu devletle ikili ilişkilerinin önemli bir belirleyicisi olmuştur.² Türkiye 1956 Arap-İsrail Savaşı'nda sırasında Tel Aviv'deki büyükelçisini geri çağırması³, 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında da İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesini talep ederek bu devleti kınamıştır.⁴ 1970'lere geldiğinde Türkiye'nin İsrail'e karşı tutumunda bir değişim olmadığı gözlenmiştir. 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nin Arap ülkelerine askerî malzeme sevkiyatı için hava sahasını kullanmasını izin vermeyeceğini açıklayan Türkiye,⁵ 10 Kasım 1975 tarihli Birleşmiş Milletler toplantısında da Siyonizmi ırkçılık olarak kabul etmiştir.⁶ Bu gelişmeler iki ülke ilişkilerinin 1980'li yıllara kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemesine sebep olmuştur.⁷

23 Temmuz 1980 tarihinde İsrail'in Kudüs'ü ebedi ve değişmez başkent ilân etmesi ne Türkiye'nin tepkisi gecikmemiştir. Türkiye, İsrail'in bu kararı üzerine Birleşmiş Milletler'in almış olduğu 478 sayılı karara uyarak İsrail'i kınamış ve Maslahatgüzarını geri çağırarak bu devletle diplomatik ilişkilerini en alt düzeye indirmiştir.⁸ İsrail'in Kudüs'ü başkent ilân etmesi Türkiye'de tartışılırken, Necmettin Erbakan liderliğindeki MSP'nin (Millî Selâmet Partisi) İsrail'le diplomatik ilişkilerin kesilmesi gerektiğini savunarak 5 Eylül 1980 tarihli Millet Meclisi toplantısında dönemin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'e gensoru vermesi Cumhuriyet tarihinde örneği görülmemiş bir olayın vuku bulmasına sebep olmuştur. MSP'nin vermiş olduğu gensoru üzerine Hayrettin

1 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Muamelât Umum Müdürlüğü (BMUM),* Fon Kodu: 301812, Yer No: 1181083 (İsrail Devleti'nin tanınması).

2 Ayça Eminoğlu, "Türkiye-İsrail İlişkileri", *Türk Dış Politikası Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, ed.: Sertif Demir, Poyraz Gürson ve Ayça Eminoğlu, Barış Kitapevi, Ankara, 2017, s. 570-576.

3 Bülent Ecevit, "Türk Elçisi Niçin Geri Çağırıldı?", *Ulus*, 28 Kasım 1956, s. 3.

4 Dışişleri Bakanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Bütçesi ile İlgili Tenkit ve Telkinlere Dışişleri Bakanının Cevabı*, (Çevrimiçi), <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1967-sayi-28-39.pdf>, Erişim Tarihi: 31 Ocak 1967.

5 Merve İrem Yapıcı, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Orta Doğu", *Türkiye'nin Orta Doğu Politikası*, ed.: Sedat Aybar, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 36.

6 Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. 1, ed.: Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, 2009, s. 357-369.

7 Ayça Eminoğlu, "Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 572.

8 Reşat Arım, "Türkiye ve Kudüs Sorunu", *Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik Güvenlik*, der.: Meliha Benli Altunışık, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s. 161; Erhan Keleşoğlu, "Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", *.XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, ed.: Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 660.

Erkmen güvensizlik oyunu düşürülmüştür.⁹ Hemen akabinde (2 Aralık 1980) Bülent Ulusu Hükümeti Suudi Arabistan'ın İsrail'le diplomatik ilişkileri kesme karşılığında Türkiye'ye sunmuş olduğu 75 milyon dolarlık para yardımı ile 2 milyon ton petrol yardımını teklifini kabul ederek İsrail'le diplomatik ilişkileri "ikinci kâtip" seviyesine indirmiştir.¹⁰

Türkiye, İsrail'le diplomatik temsil düzeyini ikinci kâtip seviyesine indirdikten sonra İslam Dünyası ile ilişkilerini geliştirmeye gayret göstermiştir.¹¹ Türkiye'nin İslam ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirme kararının üzerinde 1980'li ve 1990'lı yıllarda Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Turgut Özal'ın düşünceleri ve siyaset anlayışı da etkili olmuştur. Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı yıllarda Osmanlı bakiyesi bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusun Türk dış politikasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu savunan Turgut Özal,¹² bu anlayış çerçevesinde önemle Türkiye'nin İslam ülkelerinin liderliğini yapması gerektiği üzerinde durmuştur. Özal'a göre Türkiye bu durumu kullanarak bölgede etkin bir güç olabilirdi.¹³ Turgut Özal'ın düşünceleri üzerinde etkili olan bir başka unsur ise ekonomi ağırlıklı dış politika anlayışıdır. Turgut Özal, siyasi hayatı boyunca benimsemiş olduğu ekonomi ağırlıklı bir dış politika anlayışı çerçevesinde devletler arasındaki siyasi sorunların ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiyle oluşacak karşılıklı bağımlık yolu ile çözülebileceğine inanmaktaydı. Özal bu anlayış doğrultusunda ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin aynı zamanda güven ve istikrarı sağlayacağını ve böylelikle siyasi sorunların da çözülebileceğini belirtmekteydi. Özal'ın bu düşünceleri iktidarda olduğu yıllarda dış politikada atacağı adımları ekonomik temeller üzerine kurmasını sağlamış¹⁴ ve özellikle kendisinin mimarı olduğu 24 Ocak kararlarıyla başlayan süreçte Türkiye'nin ekonomi politikalarına yön vermiştir.¹⁵

9 T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 5, Toplantı: 3, Birleşim: 130, C. 16, s. 847-852.

10 Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 206; Hüner Tuncer, *Özal'ın Dış Politikası*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 38.

11 Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 438.

12 Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası...*, s. 210.

13 Erkan Ertosun, "Dış Politikada Özal'lı Yıllar: 1983-1993", *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, ed.: Cihat Göktepe, Tuğba Ünlü Bilgiç, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, s. 307.

14 Nevra Yaraç Laçınok, "Turgut Özal", *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed.: Ali Faik Demir, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 555; Gülistan Gürbey, "Özal'ın Dış Politika Anlayışı", *Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, ed.: İhsan Sezel ve İhsan Dağı, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 295-296.

15 Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 22.

Turgut Özal'ın ekonomi temelli dış politika anlayışı Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinde belirleyici bir etken olmuştur.¹⁶ Bu yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik ithalât ve ihracatı önemli oranda artış göstermiştir. 1970'li yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik ihracatı %18, ithalâtı da %22 iken, Özal'ın iktidarda olduğu 1980'li yıllarda ihracatı %40'lara, ithalâtı da %35'lere yükselmiştir.¹⁷ Aynı dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz ve petrol sıkıntısı çekmesi gibi sorunları da Türkiye'yi İslam ülkeleriyle yakınlaştırmış, ancak bu yakınlaşma yine bir Orta Doğu ülkesi olan İsrail'le ikili ilişkilerde görülmemiştir.¹⁸

1980'li yıllarda Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmesine karşılık İsrail taraflı mesafeli kalması¹⁹ Türk devlet adamları arasında Orta Doğu'da barışın sağlanabilmesi için İsrail'in 1967'de işgal ettiği Arap topraklardan çekilmesi gerektiği düşüncesini doğururken, Türkiye-İsrail ilişkileri de 1990'lı yılların başlarına kadar çok fazla gelişme imkânı bulamamıştır.²⁰ Turgut Özal'ın başbakan ve cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı bu dönemde Türk dış politikası büyük oranda Özal'ın dünya görüşü ve düşünceleri çerçevesinde şekillenmiştir. Özal, Türk dış politikasını kendi dünya görüşü çerçevesinde yönlendirerek dış politikadaki geleneksel çizgiyi yıkmaya çalışmıştır. Onun bu uygulamaları 1991 yılında Demirel-İnönü koalisyon hükûmetinin kuruluşuna kadar devam etmiştir.²¹ Bu çalışmada Turgut Özal'ın Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı 1983-1993 yılları arasında Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinin Türk basınına yansımalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Araştırmanın bu çerçevede ele alınması Turgut Özal döneminde Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinin şekillenmesinde Türk basınının önemini anlamasına ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmemesinin arkasındaki sebeplerin bilinmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Araştırmanın temel kaynaklarını Cumhuriyet, Güneş, Hürriyet ve Milliyet gazetelerine yansıyan haberler ve Turgut Özal'ın basına vermiş olduğu beyanatlar oluşturmaktadır. Bununla birlikte, döneme ışık tutan arşiv belgeleri, diğer süreli yayınlar ve kitaplardan da yararlanılmıştır. Araştırmanın bulguları mevcut

16 Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 22-33.

17 Muhittin Demiray, "Turgut Özal Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikası" (1983-1993), *Türk Dış Politikası I*, ed.: Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 246; Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der.: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 724.

18 Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)", s. 438.

19 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2. Baskı, Alfa Basım Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 643; Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası...*, s. 206.

20 Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", der.: Şaban Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik Liberte* Yayınları, Ankara, 2001, s. 256.

21 Gülistan Gürbey, "Özal'ın Dış Politika Anlayışı", s. 287-288.

kaynaklardan doküman incelemesi tekniğiyle toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Araştırmada söz konusu dönemde Türkiye'nin, İsrail'e yönelik politikalarının nasıl şekillendiğini anlamak amacıyla 12 Eylül 1980 sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerine de temas edilmiştir. Elde edilen bulgular çerçevesinde iki ülke siyasi ilişkileri “12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye-İsrail Siyasi İlişkilerine Genel Bir Bakış (1980-1983)”, “I. Özal Hükümeti Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1983-1987)”, “II. Özal Hükümeti Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1987-1989)” ve “Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1989-1993)” olmak üzere 4 başlık altında ele alınmıştır.

1. 12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye-İsrail Siyasi İlişkilerine Genel Bir Bakış (1980-1983)

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin etkilerinin hissedildiği 1980'li yıllarda Türk devlet adamları arasında İslam ülkeleriyle ilişkileri geliştirme düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren 12 Eylül sonrası İslam ülkelerine sıklıkla ziyaretler düzenlemeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Evren'in bu ziyaretlerde üzerinde durduğu konulardan birisi de Arap-İsrail savaşları ve bölgedeki istikrarsızlık olmuştur. Bu ziyaretlerde İsrail'e karşı oldukça sert eleştirilerde bulunan Cumhurbaşkanı Evren, İsrail'in Orta Doğu'da istikrarsızlığın en büyük kaynağı olduğunu dile getirmiştir. Kenan Evren'in İsrail'e karşı yapmış olduğu eleştiriler İsraili yetkililerin tepkisine neden olduğu gibi ABD'li yetkililerin de tepkisini çekmiştir. Öyle ki, 61 Amerikalı senatör 21 Ocak 1981'de Türkiye'nin Washington büyükelçisi Şükrü Elekdağ'a bir mektup göndererek Türkiye'nin izlemiş olduğu İsrail politikasının Türkiye-ABD ilişkilerini de olumsuz etkileyeceğini belirtmişlerdir.²² Bu uyarı üzerine Türk yetkililer İsrail'e karşı olumsuz bir imaj oluşturmama adına bu devlete karşı daha hassas bir politika takip etmeye başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye'de Araplar ve İsrail arasındaki sorunlara diplomatik yolları kullanmak suretiyle çözüm üretme ve Araplardan gelen baskılara rağmen İsrail'le diplomatik ilişkileri tamamiyle koparmama düşüncesi hâkim olmuştur. Bunun sonucu olarak Türkiye bir yandan dış politikada Arapları ihmal etmemeye çalışırken, diğer yandan da İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramış ve taraflar arasında denge siyaseti izlemiştir.²³

22 Nezh Tavlâş, “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, C. 5, S. 1, 1999, s. 86; Türel Yılmaz, “Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze”, *Akademik Orta Doğu*, C. 5, S. 1, 2010, s. 14.

23 Mithat Sirmen, “Başbakan'la Seçim Dışı Bir Söyleşi”, *Güneş*, 23 Mart 1984, s. 7.

Türkiye'nin bu tutumu İsrail'in Orta Doğu'daki saldırgan tavrına karşı vermiş olduğu tepkilere de yansımıştır. Nitekim 8 Haziran 1981'de İsrail'in Irak'ta bulunan bir nükleer reaktörü hava saldırısıyla yok etmesini sadece kınamakla yetinen Türkiye,²⁴ Şubat 1982'de Golan Tepeleri'ni ilhak kararına da yumuşak bir tepki göstermiştir.²⁵ Aynı dönemde İsrail'in Kudüs'ü ilhak kararını görüşmek için toplanan Birleşmiş Milletler'in Şubat 1982 tarihli oturumunda "İsrail'in barışsever bir devlet olmadığı" yönündeki karara da çekimser oy kullanmıştır.²⁶ Keza İsrail'in 6 Haziran 1982 tarihinde Lübnan'ı işgal ederek FKÖ'yü (Filistin Kurtuluş Örgütü) buradan çıkarmasına da sadece tepki göstermekle yetinmiştir.²⁷

Türkiye İsrail'in Lübnan'ı işgaline tepki gösterse de bu olay iki ülke ilişkilerinde bir yumuşama döneminin yaşanmasına sebep olmuştur.²⁸ İsrail'in Lübnan'ı işgali ettiği sırada Türkiye'ye ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) ve JCGA (Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları) örgütlerinin kamplarını birlikte temizlemeyi önermesi Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye bu çağrıya olumlu cevap vererek Lübnan'a bir grup istihbarat görevlisini göndermiş ve İsrail askerleriyle birlikte ASALA ve JCGA terör örgütlerinin karargâhlarına baskın düzenlemiştir.²⁹ Ne var ki, İsrail'in 16-17 Eylül 1982 tarihlerinde Lübnan'daki Sabra ve Şatilla kamplarında Filistinlilere yaptığı katliam Türkiye tarafından tepki ile karşılanmıştır.³⁰ Dışişleri Bakanı İlder Türkmen 4 Ekim 1982 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmada, İsrail'in Sabra ve Şatilla kamplarında yapmış olduğu katliamlara temas ederek İsrail'i kınamıştır.³¹

Türkiye'nin İsrail'i kınaması ilerleyen aylarda İsrail'in de Türkiye'ye karşı eleştirilerine neden olmuştur. 25 Mayıs 1983 tarihinde Türkiye'nin Irak sınırı boyunca güvenliğini sağlamak için başlattığı sınır ötesi harekât, bu kez İsrail tarafından eleştirilmiştir. İsrail Dışişleri Bakanı İzak Şamir bu harekâtı özerkliğe karşı girişilmiş bir hareket olarak değerlendirmiş ve Türkiye'nin bu toprakları işgal ettiğini belirtmiştir. İsrail'in Irak harekâtına karşı Türkiye'ye yönelmiş olduğu eleştiriler Türkiye'de hükümet

24 Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 448.

25 Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, der.: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 808.

26 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 836; Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 448-449.

27 Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 40.

28 Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 50.

29 Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)", s. 438; Nezih Tavlaş, "Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", s. 17.

30 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 836; Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 448-449.

31 "Türkmen, BM'de İsrail'i Kınadı", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1982, s. 9.

çevrelerinde tepkilere neden olmuştur.³² Sonradan İsrail'in Ankara Maslahatgüzarı olan Alon Liel, Dışişleri Bakanı Şamir'in Türkiye aleyhinde söz söylemediğini iddia etse de,³³ Türk Dışişleri Bakanlığı İsrail'i "başka ulusların topraklarını gasbetme şampiyonluğunu kimseye bırakmayan bir devlet" olarak nitelendirmiş ve İsrail'in başkalarını işgalcilikle suçlamasını küstahlık olarak değerlendirmiştir.³⁴ Bunun üzerine İsrail'in Ankara Maslahatgüzarı Alon Liel bir açıklama daha yaparak Türkiye ile İsrail arasında bir sorunun olmadığını ve sorunun İsrail ile Arap ülkeleri arasında olduğunu ifade etmiştir. İki ülkenin Batı'nın bir parçası olduğunun altını çizen Alon Liel, devamında Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin düşük düzeyde olmasının büyük bir talihsizlik olduğunu vurgulamış ve iki ülkenin coğrafi olarak çok yakın olduğunu hatırlatarak pek çok alanda işbirliği yapabileceklerini dile getirmiştir.³⁵ Bu açıklamanın üzerinden çok geçmeden İsrail Savunma eski bakanlarından Ariel Şaron'un Ankara'nın İsrail'in stratejik alanı içinde olduğunu belirtmesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Durumun Türk yetkililer tarafından yanlış anlaşıldığını fark eden İsrail'in Ankara Maslahatgüzarlığı ortamı yumuşatma adına "Büyük veya küçük hemen her ülkenin çıkarları açısından ilgi alanında bulunan bölgeler vardır" şeklinde bir açıklama yaparak Türkiye'nin bu açıklamadan duyduğu kaygıları gidermeye çalışmıştır.³⁶

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nden I. Turgut Özal hükûmetinin kuruluşuna kadar geçen süre zarfında Türkiye'nin İsrail'e karşı dış politikasında ciddi bir değişim gözlenmemiştir. İki ülke ilişkilerinde 1960'lı ve 1970'li olduğu gibi anlaşmazlıklar görülürken, zaman zaman iki ülkenin çıkarları gereği ittifak yapması da dikkatlerden kaçmamıştır. Öte yandan bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde ABD'nin belirgin bir etkisinin olduğu görülmüştür. 12 Eylül sonrası Türk devlet adamlarının İsrail'e yöneltmiş olduğu ağır eleştiriler ABD'li yetkililerin de tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine Türk yetkililer İsrail'e karşı daha hasas bir politika takip etmeye başlasa da, bu durum uzun sürmemiş ve 1983 yılında Turgut Özal'ın iktidara gelmesiyle birlikte İsrail Orta Doğu'da istikrarsızlığın en büyük kaynağı olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

32 "İşgalci İsrail'in Türkiye'yi İşgalcilikle Suçlaması Küstahlık", *Milliyet*, 5 Haziran 1983, s. 1.

33 "İsrail'in Ankara Maslahatgüzarı, Şamir'in Türkiye Aleyhinde Söz Söylemediğini Öne Sürdü", *Milliyet*, 6 Haziran 1983, s. 10.

34 "İşgalci İsrail'in Türkiye'yi İşgalcilikle Suçlaması Küstahlık", *Milliyet*, 5 Haziran 1983, s. 4.

35 "İsrail Maslahatgüzarı: Türkiye İle Biz Batı'nın Bir Parçasıyız", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1983, s. 11.

36 "Evet, Türkiye İsrail'in İlgi Alanı İçindedir", *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1983, s. 7.

2. I. Özal Hükûmeti Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1983-1987)

6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerde Anavatan Partisi'nin birinci parti olması ardından Turgut Özal 13 Aralık 1983'te 45. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetini kurmuştur. Özal'ın hükûmeti kurmasıyla birlikte 1983-1993 yılları arasında başbakan ve cumhurbaşkanı olarak Türk dış politikasını şekillendireceği dönem başlamıştır.³⁷

Turgut Özal başbakan olmadan önce yapmış olduğu açıklamalarda İsrail'i "zorla girdiği medeniyetin beşiği İslam coğrafyasına kan ve barut sokan ülke" olarak tanımlarken,³⁸ başbakan olduktan sonra Araplar ve İsrail arasında denge siyaseti izlemeye ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi konusunda Arap ülkelerini ikna etmeye çalışmıştır.³⁹ Bu çerçevede Özal'ın, Başbakanlık görevini üstlendikten sonra yaptığı bir basın toplantısında (7 Ocak 1984) üzerinde durduğu konulardan biri de Orta Doğu Bölgesi'ndeki çatışmalar olmuştur. Özal, bu esnada Filistin meselesini ele almış ve Orta Doğu'da devam eden Lübnan İç Savaşı ve benzeri çatışmaların asıl kaynağının Filistin meselesi olduğunu ifade etmiştir. Bölgede barış için İsrail'in saldırganlığının sona erdirilmesi ve Filistinlilere meşru haklarının verilmesi gerektiğini vurgulayan Özal'a göre; Lübnan'daki kargaşa ortamı devam ettiği müddetçe, İsrail'in saldırganlığının ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar sonuç vermeyecektir. Bu yüzden Filistin toprakları ve Kudüs üzerindeki İsrail işgali kaldırılmalı ve Filistin halkına meşru hakları iade edilmelidir.⁴⁰

Turgut Özal İsraille ilişkileri değerlendirdiği 16 Ocak 1984 tarihli açıklamasında da, Türkiye'nin mevcut coğrafi konumu ve tarihsel mirası ile Orta Doğu Bölgesi'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bölge barışı için rol oynamaktan kaçınmayacağını ifade etmiştir. Türkiye'nin bölgeyle olan tarihsel bağlarına dikkat çeken Özal, İsrail'in saldırgan politikası ve uzlaşmaz tutumunu Orta Doğu'da süregelen gerginliğin başlıca amili olarak gördüğünü belirtmiştir.⁴¹ Devam eden süreçte Özal'ın İsrail ve Filistin meselesi

37 Ömer Baykal, "Türkiye'de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi", *Akademik Hassasiyetler*, C. 6, S. 12, 2019, s. 151; Erkan Ertoşun, "Dış Politikada Özallı Yıllar: 1983-1993", s. 291; Pınar Kılıç-Walter, *Tarih Boyunca İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye'nin 1983 Yılından İtibaren İsrail-Filistin İlişkilerine Bakış Açısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 62.

38 Pınar Kılıç-Walter, *Tarih Boyunca İsrail-Filistin Sorunu...*, s. 74.

39 *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 18 Şubat 1984, s. 285.

40 *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 7 Ocak 1984, s. 125.

41 "Cumhurbaşkanı İslam Zirvesi İçin Fas'ta", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1984, s. 11.

üzerine değerlendirmeleri tarafsızlık, ABD ile ilişkiler ve kar-zarar ilişkisi bağlamında ifade bulmuştur. Nitekim Özal, 18 Şubat 1984'te Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı açıklamada tekrar İsrail-Filistin anlaşmazlığına değinmiş ve Türkiye'nin Filistin meselesine karşı tarafsız bir politika izlediğini vurgulamıştır.⁴² Aynı yılın 20 Şubat'ında Kuveyt'te yayımlanan Al-Anba gazetesine verdiği mülakatta da Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almış ve İsrail'le ikili ilişkilerin ne iyileşeceği ne de kötüleşeceğini dile getirmiştir. Bu esnada Türkiye'nin bir NATO ülkesi olduğunun altını çizen Özal, Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde ABD'nin etkili olduğunun altını çizmiş ve bu durumun Türkiye için bir kâr-zarar ilişkisi olduğunu belirtmiştir.⁴³ Özal, 23 Mart 1984 tarihinde Güneş gazetesine verdiği bir mülakatta ise “Günün birinde İsrail'le ilişkiler tamamen kesilir mi?” sorusuna “Kessemek ne olacak, kesmemek ne olacak? Bazıları bir pencerenin hafif aralık olmasında fayda mülâhaza etmek lazımdır derler. Tabi İsrail'e en büyük destek olan ABD'dir. İsrail lobisinin oradaki ağırlığı da herkes tarafından bilinir” cevabını vermiştir. Özal'ın açıklamaları Türkiye'nin İsrail politikası üzerinde ABD'nin belirgin bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu etkinin farkında olan Özal, İsraille diplomatik ilişkileri kesme konusunu bir kar-zarar ilişkisi olarak değerlendirmiştir. Özal, bu esnada bir yandan Filistinlilerin bağımsız devlet kurma mücadelesine tam destek vererek İsrail'in Filistinlilere yönelik saldırılarını kınarken, diğer yandan da Türkiye'nin Orta Doğu'da barışın sağlanmasına katkıda bulunabilmesi için İsrail'le diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkilerini sürdürmesi gerektiğini savunmuştur. Özal'a göre; Türkiye, Araplar ve İsrail arasındaki sorunların çözümünde iletişimi sağlayabilirdi.⁴⁴ Özal'ın bu düşünceleri ilerleyen süreçte Türkiye ve Orta Doğu ülkeleri arasında yoğun bir diplomasi trafiğinin yaşanmasını sağlamıştır.

2.1. I. Özal Hükûmeti Döneminde Türk Devlet Adamlarının Orta Doğu Diplomasisi

Turgut Özal'ın İsrail ve Arap devletleri arasında arabulucu olma yönündeki düşünceleri 1980'li yıllarda Türk devlet adamları arasında Orta Doğu'daki Müslüman ülkelerle karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi düşüncesinin ağırlık kazanmasını sağlamıştır. Bu çerçevede Orta Doğu ülkelerine yönelik ziyaretler de artmıştır. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren 16 Ocak 1984 tarihinde 4. İslam Konferansına katılmak

42 *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 18 Şubat 1984, s. 285.

43 “Özal: İsrail'le İlişkiler Ne İyileşecek, Ne Kötülecek”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1984, s. 6.

44 Mithat Sirmen, “Başbakan'la Seçim Dışı Bir Söyleşi”, *Güneş*, 23 Mart 1984, s. 7.

üzere Fas'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴⁵ Bu esnada yapmış olduğu açıklamada İslam ülkeleri arasındaki ticaret, sanayi ve teknik alanlarda işbirliği yapılması gerektiğini belirten Cumhurbaşkanı Evren, tüm İslam ülkelerinin İsrail'e karşı birleşmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Kenan Evren, Türkiye'nin, İsrail'in Orta Doğu'da uyguladığı politikalara karşı olduğunu ifade ederek Orta Doğu sorununun temel nedeninin İsrail'in, Filistin halkının meşru haklarını inkâr etmesinde yattığını ve Filistin halkının gasbedilen haklarına kavuşuncaya kadar bu durumun devam edeceğini dile getirmiştir.⁴⁶

Kenan Evren, 21-25 Şubat 1984 tarihleri arasında da Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Bu esnada yaptığı açıklamalarda, Türkiye'nin İslam dünyasına, Arap kardeşliğine ve Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerine büyük önem verdiğini belirtmiş ve bölgedeki istikrarsızlığın en büyük kaynağının İsrail olduğunu yinelemiştir.⁴⁷ 13 Mart 1984'te Çin Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Li Xiannian onuruna verdiği yemekte yaptığı konuşmada da tekrar Orta Doğu sorunlarına değinen Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Orta Doğu'daki gelişmelerin hergün daha tehlikeli bir hâl aldığını belirterek Türkiye'nin İslâm ülkeleriyle ortak bir mirasa sahip olduğunu dile getirmiştir. Kenan Evren aynı zamanda Orta Doğu sorununun temelinde İsrail'in yayılmacı politikalarının yattığını ve Filistin halkının gasbedilen haklarına kavuşuncaya kadar bu sorunun devam edeceğini vurgulamıştır.⁴⁸ Bu süreçte dönemin Başbakanı Turgut Özal da İran, Irak ve Libya gibi birtakım Orta Doğu ülkelerine ziyaretler gerçekleştirmiştir.⁴⁹ Özal, Libya ziyareti sırasında devrim liderlerinden Abdülislam Ahmed Callud'a yapmış olduğu açıklamada, İsrail'in izlediği uzlaşmaz politikanın hüküm sürmekte olan karışıklığı daha da kötüleştirdiğini ve bölgede kapsamlı bir barış sağlamayı amaçlayan çabaları engellediğini ifade etmiştir.⁵⁰ 29 Mayıs 1984 tarihinde gerçekleştirdiği Irak ziyareti esnasında yapmış olduğu başka bir açıklamada da Orta Doğu'da devam eden Arap-İsrail çatışmalarının, bölge ve dünya barışını tehdit ettiğini belirterek İsrail'in sürdürdüğü uzlaşmaz politikaların mevcut gerginliği daha da artırdığını dile getirmiştir.⁵¹

45 "Cumhurbaşkanı İslam Zirvesi için Fas'ta", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1984, s. 11.

46 "Evren: İsrail'e Karşı Birlik", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1984, s. 6; Mehmet Ali Kışlalı, "Evren, İslam'da Birlik Çağrısı Yaptı", *Hürriyet*, 19 Ocak 1984, s. 13.

47 "Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan Ziyareti", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, S. 2, Şubat 1984, s. 6.

48 "Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Çin Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Li Xiannian Onuruna 13 Mart 1984 Akşamı Verdiği Yemekte Yaptığı Konuşma", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, S. 3, 13 Mart 1984, s. 53.

49 Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 809.

50 "Başbakan Turgut Özal'ın Libya Ziyareti Sırasında Libya Devrim Liderlerinden Kurmay Binbaşı Abdülislam Ahmed Callud Tarafından Onuruna Verilen Yemekte Yaptığı Konuşma", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, S. 5, 25 Mayıs 1984, s. 83.

51 "Başbakan Turgut Özal'ın Irak Ziyaretinde Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan Tarafından 29 Mayıs 1984 Tarihinde Onuruna Verilen Yemekte Yaptığı Konuşma", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, S. 5, 29 Mayıs 1984, s. 85.

Turgut Özal Orta Doğu ülkelerine yapmış olduğu ziyaretlerde Arap ülkeleriyle ticareti artırarak Türkiye'nin bölgenin lider ülkesi olmasını amaçlamıştır.⁵² Bu ziyaretler esnasında Türkiye'nin Filistin'e olan ilgisi de artmış ve 18 Mayıs 1984 tarihi Türkiye'de Kudüs ile dayanışma günü ilân edilmiştir.⁵³ 29 Kasım 1984'te Filistin Halkıyla Dayanışma Günü münasebetiyle bir mesaj yayımlayan Başbakan Özal, bir yandan Filistinlilerin kendi topraklarında kendi kaderlerini tayin etme hakkını kuvvetle desteklediğini ifade ederken, diğer yandan da İsrail'in Kudüs dâhil işgal etmiş olduğu Arap topraklarından çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁴

Türkiye'nin, İsrail'e karşı mesafeli davrandığı bu yıllarda Halkçı Parti milletvekillerinden Sabit Dumanlı, Selçuk Akıncı, Şükrü Babacan ve Muzaffer Yıldırım'ın Tel Aviv Elçiliği yetkililerinin ikazlarını dinlemeyerek İsrail'i ziyaret etmeleri Türkiye'de tepkilere neden olmuştur.⁵⁵ Türkiye-İsrail ilişkilerinin en alt seviyede olduğu bir dönemde gerçekleşen bu ziyaret⁵⁶ 21 Eylül 1984 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Dışişleri 4 HP’li Vekil için ateş püskürüyor” başlığıyla yer almış ve Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkilerini sıkıntıya sokacağı konusunda kuşkularda doğurmuştur. Bu kuşkulardan dolayı Türk Dışişleri Bakanlığı HP’li vekilleri geri döndürmek için Tel Aviv Büyükelçiliği ile irtibata geçmiş, ancak HP’li vekiller Dışişleri Başkanlığı'nın ikazlarını dinlemeyerek Kudüs'e gideceklerini bildirmişlerdir. Başbakan Turgut Özal bu konu üzerine yaptığı açıklamada, ziyareti Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini bozmak isteyenlerin yararlanacağı türden bir olay olarak değerlendirmiştir. Devlet Bakanı Mesut Yılmaz da ziyaretin Türkiye'nin millî dış politikası açısından zararlı bir hareket olacağını belirtmiştir.⁵⁷ Ziyaret sonrası HP’li vekillerden Kırıkkale milletvekili Şükrü Babacan tepkileri hafifletme adına İsrail Cumhurbaşkanı'ndan Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e iyi niyet mesajı getirdiklerini ifade etmiştir. HP’li Babacan İsrail Cumhurbaşkanı'nın iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini çok arzu ettiğini ve bu konuda bir davet beklediğini de dile getirmiştir.⁵⁸

52 Erkan Ertosun, “Dış Politikada Özallı Yıllar: 1983-1993”, s. 307.

53 “Bugün Kudüs ile Dayanışma Günü”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1984, s. 6.

54 *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 29 Kasım 1984, s. 984.

55 “Dışişleri, 4 HP’li Vekil İçin Ateş Püskürüyor”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1984, s. 1-7; Alon Liel ve Can Yirik, *Türkiye-İsrail ilişkileri 1949-2010*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 91-92.

56 Alon Liel ve Can Yirik, *Türkiye-İsrail...*, s. 91.

57 “Dışişleri, 4 HP’li Vekil İçin Ateş Püskürüyor”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1984, s. 1; “Özal: Hiç Hoş Karşılamadık”, *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1984, s. 8.

58 İsmet Solak, “Evren'e Mesaj Getirdik”, *Hürriyet*, 27 Eylül 1984, s. 19.

Türkiye’de bu ziyarete tepki gösterilirken, İsrail Başbakanı Şimon Peres ziyareti “cesur bir adım” olarak tanımlamış ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayacağını ifade etmiştir.⁵⁹ Bu olayın üzerinden çok geçmeden Ocak 1985 tarihinde Cumhuriyet gazetesi tarafından Emekli Büyükelçi Semih Günver’le yapılan bir mülakatta Türkiye-İsrail ilişkileri ele alınmıştır. Mülakatta Türkiye’nin düşük düzeyde dahi olsa İsrail’le ilişkilerini devam ettirdiğini belirten Semih Günver, o yıllarda Türkiye’nin Arap davasına karşı desteğinin de teorik düzeyde kaldığı ifade etmiştir.⁶⁰ Çok geçmeden Dünya Ekonomik Forumu’nun 2 Şubat 1985 tarihli Davos zirvesinde bir konuşma yapan Başbakan Turgut Özal da, bir yandan Türkler için Filistin’in manevi bir değeri olduğunu vurgularken, diğer yandan da Türkiye’nin İsrail’le olan diplomatik ilişkilerini asgari seviyede dahi olsa sürdürmesi gerektiğine dikkat çekerek Arap-İsrail anlaşmazlıklarına karşı tarafsız yaklaştığını ifade etmiştir.⁶¹ Turgut Özal’ın bu açıklamaları üzerine İsrail Dışişleri Bakanı İzak Şamir de, 10 Temmuz 1985 tarihinde Kudüs’te Türk gazetecilere verdiği röportajda, İsrail’in terör örgütlerine karşı Türkiye’ye yardım etmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. İzak Şamir’in aynı zamanda Türkiye’nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinin normal olduğunu, Türkiye-İsrail ilişkilerinin de ekonomik, politik ve kültürel alanlarda daha sıkı olması gerektiğini ve ikili ilişkilerin o anki durumundan memnun olmadığını ifade etmesi iki ülke arasındaki buzların erimesine sebep olmuştur. Bu açıklamalar Türk tarafında memnuniyetle karşılanmıştır.⁶² Çok geçmeden iki ülkenin dışişleri bakanları ABD’de Birleşmiş Milletler çalışmaları kapsamında görüşme yapmayı planlamışlardır. Ne var ki, Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantıları sürerken İsrail uçaklarının 1 Ekim 1985’te Tunus’ta bulunan FKÖ karargâhını bombalaması üzerine görüşme gerçekleşmemiştir.⁶³ Bu saldırıyla dünya basınından ciddi tepkiler toplayan İsrail’e, Türk basınında da tepki gösterilmiş ve 73 kişinin öldüğü Tunus saldırısı 2 Ekim 1985 tarihli Milliyet gazetesinde “En Büyük Terörist İsrail” başlığıyla yer almıştır.⁶⁴ Birleşmiş Milletler toplantıları kapsamında New York’ta bulunan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu da aynı tarihte (2 Ekim 1985) Güvenlik Konseyi’nde saldırıyı şiddetle kınamış ve Başbakan Özal’ın tavsiyesi üzerine İsrail Dışişleri Bakanı İzak Şamir’le olan randevusunu iptal etmiştir.⁶⁵

59 “İsrail, 3 HP’liyi Kutladı”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1984, s. 1.

60 “Dış Politikada: Üçüncü Köprü ve Liderlik”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1985, s. 2.

61 Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, *Başbakanlık Basımevi*, Ankara, 2 Şubat 1985, s. 116.

62 Ergun Balcı, “İsrail’den Türkiye’ye İşbirliği Önerisi”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1985, s. 6.

63 Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 810.

64 “En Büyük Terörist İsrail”, *Milliyet*, 2 Ekim 1985, s. 5.

65 Tanju Akerson, Sedat Ergin, “Halefoğlu, Şamir İle Görüşmüyor”, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1985, s. 11; “Arafat: İsrail’e Gereken Cevap Verilecek”, “İsrail jetleri 2. 400 Km Boyunca Nasıl Görülmedi” *Hürriyet*, 3 Ekim 1985, s. 10-19; Sami Kohen, “İsrail’e Randevu Tokadı”, *Milliyet*, 3 Ekim 1985, s. 9.

Türk tarafında bu saldırıya tepkiler devam ederken, ABD’de bulunan Türk heyeti 3 Ekim’de İsrail Dışişleri Bakanı Şamir’in Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’ndaki konuşması sırasında salonu terk etmiştir. Başbakan Özal ise aynı tarihte (3 Ekim 1985) yaptığı açıklamada saldırıyı “üzüntü verici bir olay” olarak tanımlamış⁶⁶ ve 16 Ekim’de ABD’ye yapacağı ziyaret esnasında İsrail Başbakanı Şimon Peres’in kendisinden talep ettiği görüşmeyi iptal ettiğini açıklamıştır.⁶⁷ Ancak, Özal ABD’ye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında hem Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde lobilerden kaynaklanan olumsuzlukları gidermek hem de Yahudi lobisinin desteğini almak için⁶⁸ Yahudi lobisiyle görüşmüş ve İsrail’le temas kanallarını açık tutmuştur.⁶⁹ Bu paralelde Turgut Özal 22 Ekim 1985 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada bölgede Filistin halkının bir vatan sahibi olması gerektiğini belirtirken, aynı zamanda bölgede kalıcı barış için Arap devletlerinin İsrail’in varlığını kabullenmeleri gerektiğine işaret etmiştir. Özal bu esnada Arap-İsrail anlaşmazlıklarına karşı dengeli bir politika izlemeye çalışmıştır.⁷⁰ Ancak, söz konusu olay Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in ciddi anlamda tepkisine neden olmuştur. Çankaya Köşkünde Bangladeş Devlet Başkanı Hüseyin Muhammed Erşad onuruna verdiği yemekte İslam âleminin her zamankinden daha fazla birlik ve beraberliğe ihtiyacı olduğunu vurgulayan Cumhurbaşkanı Evren, İsrail’in Tunus’a yaptığı saldırıyı sert bir dille kınamıştır.⁷¹

Tunus saldırısının üzerinden çok geçmeden Libya’dan Suriye’ye dönmekte olan bir yolcu uçağının 5 Şubat 1986’da İsrail savaş uçakları tarafından Hayfa’da bir askerî üsse indirilerek aranması Arap çevrelerinde geniş yankı uyandırdığı gibi⁷² Türkiye-Libya ilişkilerini de etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Libya Halk Bürosu tarafından yapılan açıklamada “Türkiye NATO’dan çıksın, tüm petrol ihtiyacını biz karşılarız” ifadelerine yer verilmiştir.⁷³ Bu açıklama üzerine uçak olayı Türk Hükümeti tarafından kınanmıştır. Başbakan Turgut Özal bu gibi korsanlıkların bir devlet tarafından yapılmaması gerektiğini ifade ederken, Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yalım Eralp İsrail’in sivil havacılık kurallarını açıkça ihlâl ettiğini belirtmiştir.⁷⁴

66 Sedat Ergin, “Halefoğlu: İsrail Bu Kez Cezalandırılınsın”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1985, s. 11.

67 “En Büyük Terörist İsrail”, *Milliyet*, 2 Ekim 1985, s. 5; Sedat Ergin, “Halefoğlu: İsrail Bu Kez Cezalandırılınsın”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1985, s. 11.

68 Çağrı Erhan, “Türkiye’nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)”s. 438; Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 810.

69 Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 449.

70 Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 22 Ekim 1985, s. 680.

71 Sedat Ergin, “Halefoğlu: İsrail Bu Kez Cezalandırılınsın”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1985, s. 11; “Görüşmeler Bitti”, *Milliyet*, 3 Ekim 1985, s. 8.

72 Hayri Birler, “İsrail Esad’ın Yardımcısını Kaçırıyor Yine Devlet Terörü”, *Milliyet*, 5 Şubat 1986, s. 5.

73 Hayri Birler, “İsrail’i İçinden Vuracağız”, *Milliyet*, 7 Şubat 1986, s. 13.

74 “Türkiye’den İsrail’e Tepki”, *Milliyet*, 6 Şubat 1986, s. 5.

Her ne kadar bu olay Türkiye’de İsrail’e karşı bir tepkiye sebep olsa da, Dışişleri Bakanlığı yapmış olduğu kınamada ölçülü ifadeler kullanmaya dikkat etmiştir.⁷⁵ Başbakan Özal ABD ziyareti sonrasında İsrail’le ikili ilişkileri geliştirme konusunda yoğun çaba göstermiştir. Özal Ekim 1985’de parti üyelerinden Mehmet Keçeciler’i İsrail’le ilişkilerin geliştirilmesine karşı partisinden ve ülkedeki muhafazakâr gruplardan gelebilecek muhtemel tepkiyi dindirmek amacıyla görevlendirmiştir. Mehmet Keçeciler İsrail’le ilişkilerin geliştirilmesinden rahatsız olabilecek ANAP’lı siyasetçiler ile Türkiye’de o yıllarda önde gelen cemaat liderlerini de ziyaret ederek İsrail’le ilişkilerin normalleşmesi gerektiğini anlatmıştır.⁷⁶

Türkiye’de bu adımlar atılırken İsrail Dışişleri Bakanı Şamir de 11 Kasım 1985 tarihinde Cumhuriyet gazetesinden Cüneyt Arcayürek’e verdiği röportajda iki ülke arasındaki ilişkilerin sınırlı olduğunu ve bu durumdan üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Şamir Türkiye’nin, Arap ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmasını anlayışla karşıladıklarını da belirterek Türkiye ve İsrail ilişkilerinin de gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁷ Hemen akabinde İsrail’in üst düzey diplomatlarından Zvi Kedar da yapmış olduğu bir açıklamada, Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almış ve ikili ilişkilerin donma derecesine indirilmesinin yanlış olduğuna dikkat çekmiştir. Konuşmasında bölgede iki istikrarlı devlet olan Türkiye ve İsrail’in işbirliği yapmasının Orta Doğu’ya istikrar getireceğini vurgulayan Zvi Kedar, iki ülke ilişkilerinin gelişmesini ABD’nin de çok istediğini ifade etmiştir.⁷⁸

Her iki tarafın devlet adamlarının ikili ilişkileri geliştirmek için gerekli adımları atmaya hazırlandığı bu dönemde Arap kökenli eylemcilerin Türkiye’deki yabancı diplomatlara yönelik saldırılar başlatması⁷⁹ Türk siyasi çevrelerinde güvenlik kaygılarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu ortamda Türkiye’de FKÖ karşıtlığı artarken, Türkiye-İsrail yakınlaşmasını sağlayan etkenler gün yüzüne çıkmıştır.⁸⁰ İsrail’in 1985 yılının sonbaharında Yehuda Millo’yu Ankara’ya Maslahatgüzar olarak atmasıyla birlikte iki

75 Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 63.

76 Erkan Ertoşun, “Özal’ın Orta Doğu Barışı Perspektifi”, *Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm*, ed.: Erkan Ertoşun, Erkan Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2016, s. 201; Hale Gönültaş, *Mehmet Keçeciler: Merkez Siyasetin Perde Arkası*, Hayyikitap, İstanbul, 2014, s. 204.

77 Cüneyt Arcayürek, “Türk-İsrail İlişkilerinin Sınırlı Olması Çok Üzücü”, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1985, s. 15.

78 Cüneyt Arcayürek, “ABD’nin İsteği Türk-İsrail Yakınlaşması”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1985, s. 8.

79 Temmuz 1985’te Ürdün Büyükelçliği başkatibi Ziat Sadi’nin Ankara’da öldürülmesi (Cengiz Çandar, “Kral Hüseyin’in Çantasında Neler Var”, *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1987, s. 10), 19 Nisan 1986’da Ankara Gaziosmanpaşa’daki Amerikan Subay Kulübü’ne bombalama girişiminde bulunulması ve 21 Nisan 1986’da İstanbul Bahçelievler ve Kabataş’ta ABD aleyhinde birtakım pankartların asılması Türkiye’de tepkilere sebep olmuştur (ABD bilgi istedi. ABD’ye Karşı Sahte Bombalı Pankart”, *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1986, s. 8).

80 Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası...*, s. 184; Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde...*, s. 58.

ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin seviyesi orta elçilik düzeyine yükseltilmiştir.⁸¹ Yehuda Millo Maslahatgüzar olarak atandıktan sonra Türkiye'deki diplomatik, siyasi ve ekonomik çevrelere nezaket ziyaretleri gerçekleştirmiştir.⁸² Bir yıl sonra da İsrail'in Ankara'daki diplomatik temsilciliğine atışe konumunda başka bir diplomat daha göndermesine karşılık,⁸³ Türkiye de Ocak 1986'da Libya'nın Fez şehrinde yapılan İslam Konferansı Örgütü'nün Dışışleri Bakanları Zirvesi'nde Arap ülkelerinin "İsrail'le diplomatik ilişkilerin kesilmesi" yönündeki önerisini kabul etmemiştir.⁸⁴

2.2. Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dalgalanma

1980'li yılların ilk yarısında Türk ve İsrail devlet adamlarının karşılıklı yapmış oldukları açıklamalar iki ülke ilişkilerinde bir yumuşama döneminin yaşanmasını sağlasa da, ilerleyen süreçte diplomatik ilişkilerde dalgalanmalar yaşanmıştır. Şubat 1986'da İsrail'in Gazze açıklarında bulunan *Laros-I* adlı bir Türk balıkçı gemisine ateş açması ve geminin kaptanının hayatını kaybetmesi (12 Şubat 1986) ikili ilişkilerde yeni bir gerilime sebep olmuştur. İsrail tarafından dur ihtarına uymadığı için ateş edilen Türk gemisi, Ashod Limanı'na çekilmiş ve mürettebatı da gözaltına alınmıştır. Bunun üzerine açıklama yapan Yehuda Millo, İsrail'in kimliği belirsiz gemiler konusunda çok hassas olduğunu ve geçmişte İsrail karasularına sızan bu tür gemilerden yapılan pek çok terör saldırısına maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Buna karşılık Devlet Bakanı Mesut Yılmaz, İsraili yetkililerle bu konu hakkında görüşmelerin devam ettiğini açıklamıştır.⁸⁵ İsrail Hükümeti sonradan geminin kaptanının ölümünden üzüntü duyduğunu ifade etmişse de, Türk Dışışleri Bakanlığı İsraili yetkililer tarafından *Laros-I* hakkında yapılan iddiaları kabul etmeyerek⁸⁶ sivil bir tekneye ateş açılmasını "vahim bir sorumsuzluk" olarak değerlendirmiş⁸⁷ ve 14 Şubat 1986 tarihinde İsrail'i protesto etmiştir.⁸⁸

Her ne kadar bu olay Türkiye-İsrail ilişkilerinde kısa süreli bir gerilime yol açmış olsa da, Türkiye'nin İsrail'le olan diplomatik ilişkilerini yükseltmesine engel olmamıştır. Türkiye 6 Ağustos 1986 tarihinde tecrübeli diplomatı Ekrem Güvendiren'i İsrail'e

81 Mahmut Bali Aykan, "The Palestinian question in Turkish foreign policy from 1950s to the 1990s", *Middle East Studies*, S. 2, 1993, s. 104.

82 Ahmet Tan, "Gürkan'ın Eli", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1986, s. 7.

83 Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde...*, s. 64.

84 "İsrail'le İlişkileri Kesin", *Hürriyet*, 8 Ocak 1986, s. 10; "İslam Konferansı'nda Halefoğlu Konuştu Dertli Çok, Çare Yok", *Milliyet*, 8 Ocak 1986, s. 5.

85 "Akdenizde Esrarlı Tekne", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1986, s. 8.

86 "İsrail'i Protesto Ettik", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1986, s. 10.

87 "İsrail'i Protesto Ettik", *Milliyet*, 15 Şubat 1986, s. 7.

88 "İsrail'i Protesto ettik", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1986, s. 10.

Maslahatgüzar olarak atanmıştır. Ekrem Güvediren'in İsrail'e atanması İsrail gazetelerinde geniş bir şekilde yer almış⁸⁹ ve İsraili bir yetkili bu karar üzerine yaptığı açıklamada, Türkiye'nin havayı yumuşatmak için attığı adımların büyük önem taşıdığını belirtmiştir.⁹⁰ Buna karşılık, Türk Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikasında bir değişiklik olmadığını belirterek kararın siyasi bir karar olmadığını ve temsil düzeyinin yine ikinci kâtip düzeyinde korunduğunu ifade etmiştir.⁹¹ Türkiye'nin bu hareketi 1980'li yıllarda ne İsrail'i ne de Arapları küstürmemek için attığı bir adım olarak görmüş ve hile-i şeriyye olarak değerlendirilmiştir.⁹² Dışişleri Bakanlığı kararın alınmasına gerekçe olarak da, eskiden Tel Aviv'de genç diplomatların bulunduğunu ve bu durumun birtakım sıkıntılar yarattığını belirtmiştir.⁹³ Türkiye'nin bu kararının üzerinde 1980'li yıllarda Araplardan beklediği desteği bulamamasının ve Amerikan Kongresi'nde etkin bir güce sahip olan Yahudi lobisinin desteğini kazanmak istemesinin de etkili olduğu gözlerden kaçmamıştır.⁹⁴

Türkiye'nin böyle bir adım atması üzerine İsrail Dışişleri Bakanı İzak Şamir Ağustos 1986'da Milliyet gazetesine bir röpotaj vermiş ve bu esnada Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almıştır. İsrail'in Türk topraklarında gözü olduğu yönündeki iddiaları yalanlayan Şamir, İsrail'in hem Türkiye hem de Kıbrıs Türk halkı ile dost olduğunu ve iki ülke arasında güçlü ilişkilerin olması gerektiğini vurgulamıştır. Şamir ayrıca Türkiye ve İsrail arasında tartışmalı hiçbir konunun olmadığını belirterek Türkiye'nin kendileri için dost bir ülke olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵

Türkiye-İsrail ilişkilerinin her iki tarafın devlet adamlarının açıklamalarıyla yumuşamaya başladığı bu dönemde beklenmedik bir olay vuku bulmuştur. Ekrem Güvendiren'in İsrail'e gideceği 6 Eylül 1986 tarihinde⁹⁶ İstanbul Kuledibi'nde bulunan Neve Şalom Sinagogu'na 2 silahlı eylemci tarafından saldırı düzenlenmesi ve bu saldırı sonucunda Şabat duası⁹⁷ yapan 24 Türk Musevisi'nin hayatını kaybetmesi⁹⁸ Güvendiren'in seyahatini

89 “Tel Aviv İkinci Katipliğine Kıdemli Elçi Atandı”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1986, s. 10.

90 Nur Batur, “İsrail’le İlişkiler İsmiyor”, *Milliyet*, 12 Ağustos 1986, s. 7.

91 “Tel Aviv İkinci Katipliğine Kıdemli Elçi Atandı”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1986, s. 10.

92 “İsrail’le İlişkilerimiz”, *Hürriyet*, 8 Ağustos 1986, s. 17.

93 “İsrail Politikamızda Değişiklik Yapmadık”, *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1986, s. 14.

94 Nur Batur, “İsrail’le İlişkiler İsmiyor”, *Milliyet*, 12 Ağustos 1986, s. 7.

95 “Türk-İsrail İlişkileri”, *Milliyet*, 11 Ağustos 1986, s. 7.

96 Nezih Tavlaş, “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, s. 92.

97 “İş bırakma” anlamına gelen Şabat, Yahudilere göre haftanın en kutsal günü ve aynı zamanda yedinci günü olarak kabul edilen Cumartesi gününde yapılan duadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şevket Özcan, “Yahudi Dualarında Kudüs”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 35, 2019, s. 36.

98 Alon Liel ve Can Yirik, *Türkiye-İsrail...*, s. 95; Erhan Keleşoğlu, “Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 661.

48 saat geciktirmiştir.⁹⁹ Bu olay Türkiye’de her kesimden insanın tepkisini çekerken Türk ve Yahudi toplumları arasında da bir tür dayanışma ortamı oluşturmuştur. Saldırıdan hemen sonra Türkiye’de çeşitli siyasi parti liderleri İstanbul Hahambaşı David Aseo’ya başsağlığı telgrafi çekerek saldırıyı kınamışlardır.¹⁰⁰ Sinagog saldırısının gerçekleştiği günlerde İsrail savunma eski Bakanı Ariel Şaron’un bir akrabasının düğününe katılmak bahanesiyle Türkiye’ye bir seyahat gerçekleştirmesi gözlerden kaçmamıştır.¹⁰¹

Saldırı üzerine İsrail Hükûmeti tarafından yapılan açıklamada İsrail, Türkiye’nin katilleri bulmak ve adalet önüne getirmek için gerekli her şeyi yapacağına inandığını belirtmiştir. İsrail Cumhurbaşkanı Haim Herzog da İstanbul Hahambaşılığı’na bir mesaj göndererek saldırıyı nefretle kınadığını bildirmiştir.¹⁰² Cumhurbaşkanı Herzog ayrıca Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren’e de bir mesaj göndererek Türk yetkililere uluslararası teröre karşı izledikleri tutumdan dolayı teşekkürlerini iletmiştir.¹⁰³ Bunun üzerine saldırıyla ilgili bir mesaj yayımlayan Kenan Evren, olaydan üzüntü duyduğunu belirtmiş ve saldırının Türkiye’de millet çapında nefretle karşılandığını vurgulamıştır.¹⁰⁴ Saldırıdan bir gün sonra açıklama yapan İsrail Savunma Bakanı İzak Rabin’in, İsrail’in saldırıyı kimin yaptığını bulacağını ve misilleme yapacağını belirtmesi Türk tarafında karşılık bulmuştur. Dönemin İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut, Türkiye’nin olayı aydınlatmak için her türlü yardıma açık olduğunu ve Türk Hükûmeti’nin dünya ülkelerini sürekli teröre karşı işbirliğine çağırıldığını açıklamıştır.¹⁰⁵ Ne var ki, olaydan sonra Türkiye’nin yapmış olduğu işbirliği çağırısı İsrail tarafından karşılık bulmadığı gibi, İsrail Hükûmeti saldırıyı araştırmak amacıyla Türkiye’ye herhangi bir yetkili de göndermemiştir. Sonradan İsrail’in Ankara malahatgüzarı tarafından yapılan açıklamada, saldırıda ölenler için yapılması planlanan törene İsrail’in bakan düzeyinde katılım göstermesi dile getirilmişse de, bu kez de Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ölenlerin Türk vatandaşı olduğunu ve İsrail’in fırsatçılık yapmaması gerektiğini açıklamıştır. Bunun üzerine İsrail törene katılmak için Hahambaşı Robay Eliah’ı göndermiştir. Türkiye’den de hükûmet adına İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut’un ve Devlet Bakanı Kazım Oksay’ın törene katılması planlanmıştır.¹⁰⁶

99 Nezh Tavlş, “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, s. 92.

100 “Teröre Sert Kınama. Sinagog Baskını İsrail’de Hükümet Bunalımına Yol Açtı”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1986, s. 13.

101 Nezh Tavlş, “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, s. 92.

102 “Teröre Sert Kınama. Sinagog Baskını İsrail’de Hükümet Bunalımına Yol Açtı”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1986, s. 13.

103 “Misilleme Zinciri” *Milliyet*, 12 Eylül 1986, s. 12.

104 “Sinagogta Katliam”, *Milliyet*, 7 Eylül 1986, s. 13.

105 “Misilleme Yapacağız, Ankara İsrail’li Bakan İstemedi”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1986, s. 11; Namık Koçak, “İsrail’le Paslaşma”, *Hürriyet*, 9 Eylül 1986, s. 19.

106 “Misilleme Yapacağız, Ankara İsrail’li Bakan İstemedi”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1986, s. 10; “İsrail Fırsatçılık Yapmasın”, *Milliyet*, 9 Eylül 1986, s. 14.

10 Eylül'de düzenlenen törende konuşma yapan Türkiye Musevi Cemaati Başkanı Jak Veissid tüm dünyada barış temennisinde bulunmuştur.¹⁰⁷ Bu aralık İsrail Savunma Bakanlığı görevini yürüten İzak Şamir'in, saldırının Ebu Nidal Grubu¹⁰⁸ tarafından yapıldığını iddia etmesi üzerine,¹⁰⁹ İsrail savaş uçakları 10 Eylül'de Lübnan'ın Sayda kentini, 11 Eylül'de de Güney Lübnan'daki Şii gerilla üslerini bombalamıştır. İsrail her ne kadar bu saldırıların İsrail'e sızma girişiminde bulunan Filistinli gerillaları püskürtme amacıyla yapıldığını iddia etse de, BBC radyosu ve bölgede bulunan gazeteciler Lübnan'a yapılan saldırıların İstanbul'daki sinagog baskınına karşı misilleme olarak yapıldığını açıklamışlardır.¹¹⁰ Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin böyle cezalandırmalara karşı olduğunu ve İstanbul'daki sinagog saldırısının failleri bulunursa Türkiye tarafından cezalandırılacaklarını açıklamıştır.¹¹¹ Nitekim saldırının üzerinden çok geçmeden Ebu Nidal hakkındaki suçlamaları dikkate alan Türkiye, FKÖ mensubu birçok kişiyi sınır dışı etmiştir. Ebu Firas bu olayın bir provokasyon olduğunu ve Türkiye-FKÖ ilişkilerine zarar vermek isteyenler tarafından yapıldığını açıklasa da, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu Yaser Arafat'ı uyarılmış ve Türkiye saldırıdan sonra İsrail'le ilişkilerini geliştirmeye öncelik vermiştir.¹¹²

Sinagog saldırısından iki gün sonra (8 Eylül 1986) daha önce İsrail'e Maslahatgüzar olarak atadığı elçi genel müdür konumundaki tecrübeli diplomatı Ekrem Güvendiren'i ikinci kâtip düzeyindeki Bülent Meriç'ten devralmak üzere Tel Aviv'e gönderen Türkiye, İsrail'le 1980 yılından beri düşük seviyede tuttuğu diplomatik temsil düzeyini *de facto* (fiilen) olarak yükseltmiştir.¹¹³ İleriki yıllarda da her iki tarafın yetkilileri tarafından ikili ilişkilerin seviyesinin *de jure* (hukuki) olarak yükseltilmesi dile getirilmeye başlanmıştır.¹¹⁴ Keza 1986 yılının Eylül ayında iki ülkenin dışişleri bakanları Birleşmiş Milletler çalışmaları kapsamında buluşmayı kararlaştırmışsa da, Vahit Halefoğlu'nun randevuya gecikmesi üzerine görüşme gerçekleşmemiştir.¹¹⁵

107 Tunca Begin, Atilla Güner ve Hakan Türkkuşu, "Hazin Tören", *Milliyet*, 11 Eylül 1986, s. 1.

108 Kelime anlamı mücadelenin babası olan Ebu Nidal, 2 Haziran 1964 tarihinde kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün bir kolu olup laik ve sol görüşü savunmakta ve İsrail ile barış yapılmasını da reddetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Veyssel Ayhan, "HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam" *Orta Doğu Etütleri*, C. 1, S. 1, 2009, s. 99-134.

109 Cengiz Çandar, "İzak Rabin'den 5 İlginç İddia", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1986, s. 11.

110 Tunca Begin, Atilla Güner ve Hakan Türkkuşu, "Hazin Tören", *Milliyet*, 11 Eylül 1986, s. 12; "Misilleme Zinciri", *Milliyet*, 12 Eylül 1986, s. 12.

111 "Misillemeye Karşıyız", *Milliyet*, 13 Eylül 1986, s. 7.

112 Cengiz Çandar, "İzak Rabin'den 5 İlginç İddia", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1986, s. 11; Erhan Keleşoğlu, "Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 661-662.

113 Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", s. 260; Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 810

114 Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 51.

115 Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde...*, s. 63.

Türkiye'nin İsrail'e karşı hassas bir politika takip ettiği bu dönemde Dışişleri eski Bakanlarından Hayrettin Erkmen'in terörizme karşı mücadele konusunda görüşmeler yapmak üzere İsrail'e gönderilmesi ve İsrail'li yetkililerle üst düzey temaslarda bulunması iki ülke arasındaki yakınlığı artırmıştır.¹¹⁶ Hemen akabinde Birleşmiş Milletler'in 2 Ekim 1986 tarihli toplantısına katılan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, toplantıda bir yandan Filistin halkına meşru haklarının tanınması gerektiğini vurgularken, diğer yandan da bölgede İsrail'in de çıkarlarının dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁷ Türk Dışişleri Bakanının yapmış olduğu açıklama bu süreçte Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde atacağı adımları belirgin bir şekilde etkilemiş ve Türkiye'nin, İsrail Devleti'nin hassasiyetlerini dikkate alarak hareket etmesini sağlamıştır. Nitekim İslam Konferansı Örgütü'nün Ekim 1986 tarihli toplantısında konferans üyesi ülkelerin hazırlamış olduğu raporların birine “İstanbul'daki sinagog saldırısını takbih ediyoruz,¹¹⁸ ancak bu baskın İsrail'in Müslümanlara ait bazı kutsal yerlere saldırmak için zemin hazırlamak amacını gütmektedir” şeklinde bir madde eklemeleri ve İsrail'in kınanmasını talep etmeleri Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Toplantıda Türkiye'yi temsil eden büyükelçi İlter Türkmen ilgili maddeye karşı çıkmış ve Sinagog saldırısına yönelik araştırmanın hâlen devam ettiğini belirterek maddenin tasarıdan çıkarılmasını talep etmiştir. İlter Türkmen'in talebi üzerine madde metinden çıkarılmıştır.¹¹⁹

Türk yetkililerin İsrail'e karşı olumlu tavır sergilemesi bu yıllarda askerî ilişkileri de olumlu yönde etkilemiştir. Bu aralık 90 adet F-4 uçağının modernizasyonu konusunda araştırma yapan Türk askerî yetkililerin İsrail'in modernizasyon için daha ileri teknolojiye sahip olduğunu öğrenmeleri İsrail'e karşı ilgiyi artırmıştır. Ne var ki, ANAP Hükûmeti'nin İsrail'le askerî alanda kesinlikle işbirliği yapılmaması gerektiği konusunda askerî yetkilileri uyarması üzerine askerî alanda gerekli adımlar atılmamıştır. Bundan sonra İsrail tarafından Türk yetkililere projeyi yerinde görme ve inceleme için bir davet teklif edilmiştir. Bunun üzerine İsrail'e bir grup askerî yetkili gönderilmiştir. Ardından iki ülke arasındaki askerî ilişkiler Genelkurmay ve Savunma Sanayii Müsteşarlıklarının koordinesiyle yürütülmeye başlanmıştır.¹²⁰

İki ülke ilişkilerinde önemli gelişmelerin kaydedildiği bu yıllarda İsrail'in Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo Ekim 1986'da Anadolu Ajansı'na bir demeç vermiş ve bu

116 “Erkmen, İsrail'de Terörü Görüşüyor”, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1986, s. 11.

117 “Halefoğlu Üslup Değiştirdi”, *Milliyet*, 3 Ekim 1986, s. 5.

118 Takbih etmek, diplomatik dilde çok ağır tepki göstermektir.

119 “Halefoğlu Üslup Değiştirdi”, *Milliyet*, 3 Ekim 1986, s. 5.

120 Nezhir Tavlaş, “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, s. 93.

esnada Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almıştır. İkili ilişkilerin kültürel, akademik ve ekonomik alanlarda da geliştirilmesi gerektiğini işaret eden Yehuda Millo, aynı zamanda Türkiye'nin Orta Doğu siyasetinde daha büyük bir rol üstlenmesi gerektiğini dile getirmiş ve Orta Doğu barış görüşmelerinde tarafsız bir ülke olarak süreci hızlandırabileceğine temas etmiştir. Yehuda Millo bir yandan da Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinin yasal ve anlaşılabilir olduğunu, Araplarla iyi ilişkilerinin olmasının İsrail'le ilişkilerini alt düzeyde tutmayı gerektirmediğini ve bu yüzden Türkiye-İsrail ilişkilerinin kâğıt üzerinde kalmaması gerektiğini belirtmiştir.¹²¹

Çok geçmeden İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres de Cumhuriyet gazetesinden Cengiz Çandar'a verdiği bir röportajda Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin, İsrail'le diplomatik ilişkilerinin düşük düzeyde tutulmasından duyduğu memnuniyetsizliği dile getiren Şimon Peres, diplomatik temsil düzeyinin yükseltilmesinde çeşitli yararların olduğunu ifade ederek güvenlik sorunları olan Türkiye'nin hem Sovyet tehdidine karşı İsrail'le işbirliği yapabileceğini hem de İsrail'in ABD ve Avrupa ile ilişkilerinden yararlanabileceğini belirtmiştir. Şimon Peres Türkiye'nin İsrail'le ikili ilişkilerinin açık ve net olması gerektiğine dikkat çekerek Orta Doğu'daki çatışmalara doğrudan taraf olmamasının iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri kolaylaştıracağını vurgulamıştır.¹²² Keza 14 Kasım'da Cumhuriyet gazetesine röportaj veren İsrail Savunma Bakanı İzak Rabin de, Orta Doğu'daki mevcut sorunları ele almış ve Türkiye'yi, İsrail açısından değerlendirmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'daki çatışmalara karşı tavrını açıkça ortaya koyması gerektiğini savunan Rabin, Türkiye ile İsrail'in iyi ilişkileri olmasını çok arzuladığını belirtmiş ve ikili ilişkilerde var olan kısıtlamaların İsrail'den değil, Türkiye tarafından kaynaklandığını dile getirmiştir.¹²³

İsrail'den gelen samimi açıklamalar Türk yetkililer tarafından da karşılıksız kalmamıştır. 25 Ocak 1987 tarihinde İslam Zirvesi'ne katılmak için Kuveyt'e giden Türk yetkililer "İslam Konferansı Kararları'na rağmen İsrail'le ilişkilerini doğrudan veya dolaylı yoldan sürdüren ülkelerin takbih edilmesi" yönündeki karara Ürdün ile beraber itiraz etmişlerdir. Bu itiraz sonucunda ilgili madde karar tasarisından çıkarılmıştır.¹²⁴ Mart 1987'de de iki ülke arasında dışişleri bakanlıkları müsteşarları düzeyinde "mesafeli" siyasi istişareler başlatılmıştır.¹²⁵ Bu süreçte İsrail de, Türkiye'nin 14 Nisan 1987'de

121 "İsrail'den İşbirliği Çağrısı", *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1986, s. 12; "İsrail'den Sıcak Yaklaşım", *Hürriyet*, 21 Ekim 1986, s. 18.

122 Cengiz Çandar, "İlişkilerimiz Normalleşmeli", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1986, s. 7.

123 Cengiz Çandar, "İzak Rabin'den 5 İlginç İddia", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1986, s. 11.

124 Enis Berberoğlu, "Evren'den İslam Ülkelerine Çağrı", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1987, s. 8.

125 Lale Sarıbrahimoğlu, "İsrail'le İlişkiler İnişli-Çıkışlı Oldu", *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1993, s. 8.

Avrupa Topluluğu'na yapmış olduğu tam üyelik başvurusunu memnuniyetle karşılamıştır. Bu konu üzerine açıklama yapan Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo, ülkesinin Türkiye'nin Batı ile bütünleşmesini desteklediğini belirtmiştir.¹²⁶ Aynı dönemde Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini geliştirmesi konusunu açıkça tartışmaya açan Başbakan Turgut Özal da, Türkiye'nin Orta Doğu'daki sorunların çözümünde aktif rol oynaması hem Araplarla hem de İsrail'le ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁷

Her iki tarafın devlet adamlarının samimi ve iyimser açıklamalar yaptığı bu yıllarda ABD'de bulunan Yahudi lobisi Ağustos 1987'de Temsilciler Meclisi'nde "Sözde Ermeni Soykırımı" hakkında yapılan oylamada Türkiye'nin yanında yer almıştır.¹²⁸ Aynı yılın Eylül ayında iki ülkenin dışişleri bakanları Birleşmiş Milletler çalışmaları çerçevesinde Orta Doğu barışı, terörizm sorunu ve ikili ilişkiler hakkında görüşmek üzere New York'ta buluşmayı kararlaştırmışlardır.¹²⁹ Görüşme hakkında değerlendirme yapan İsraili bir diplomat, iki milletin tarihî perspektif içerisinde doğal müttefik olarak sayılabileceğini ifade etmiş ve Türkiye gibi nüfusunun ezici çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin İsrail'le ilişkilerini geliştirmesini anlayışla karşılamak gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca 1980'li yıllarda Balkan Türkleri'nin çektiği sıkıntılara da temas eden İsraili diplomat, Türkiye ve İsrail'in anavatan dışında kalmış ve eziyet gören azınlıklara sahip olmasının iki ülkeyi birbirine yaklaştırdığına dikkat çekmiştir.¹³⁰

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu görüşmeden önce 19 Eylül'de yaptığı açıklamada "Türkiye'nin İsrail ile diplomatik ilişkilerini sürdürmesi Orta Doğu konusunda şimdiye kadar savunduğu görüşleri muhafaza etmesine engel teşkil etmemektedir" ifadesine yer vererek İsrail'le temas kanallarının açılması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹³¹ 30 Eylül 1987 tarihinde New York'taki Türk Evi'nde gerçekleşen görüşme sonrasında açıklama yapan İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi hususunda anlaşmaya varıldığını belirterek ekonomik ve endüstriyel alanlarda işbirliği beklediğinin altını çizmiştir.¹³² Ancak, Türk Dışişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından yapılan açıklamada,

126 "AT Üyeliğimize İsrail Desteği", *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1987, s. 6.

127 Meliha Benli Altunışık, "Türkiye'nin İsrail Politikası", *Türkiye'nin Yeni Dünyası*, der.: Alan Maykovsky, Sabri Sayarı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 80.

128 Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 450-451.

129 Ufuk Güldemir, "Türk-İsrail Diyalogu", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1987, s. 13; Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 810.

130 Ufuk Güldemir, "Türk-İsrail Diyalogu", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1987, s. 13.

131 Semih İdiz, "Halefoğlu BM Genel Kurulu Öncesi Cumhuriyet'in Sorularını Yanıtladı. Rum Atağına Hazır Yanıt", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1987, s. 13.

132 Şebnem Atiyas, "Sessiz Diploması", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1987, s. 8; İskender Songur, "Musevi Lobisinden Türkiye'ye Destek", *Milliyet*, 1 Ekim 1987, s. 4.

Türkiye'nin, İsrail'le ekonomik ve endüstriyel alanlarda işbirliği yapmayı planlamadığı ifade edilmiştir. Sonradan yapılan başka bir açıklamada ise İsrail Dışişleri Bakanı ile yapılan görüşmenin diğer ülkelerin dışişleri bakanlarıyla yapılan görüşmelerden farksız olduğu ve bu durumun iki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyinin yükseltileceği şeklinde yorumlanmaması gerektiği vurgulanmıştır.¹³³ Ayrıca görüşme esnasında Orta Doğu Barış Konferansı adıyla bir konferansın toplanması yeniden gündeme gelmiş ve Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu böyle bir konferansın toplanması hâlinde Türkiye'nin gereken desteği vereceğini açıklamıştır. Vahit Halefoğlu bir yandan da Orta Doğu sorununun çözümü için Filistinlilere meşru haklarının tanınmasının ve İsrail'in Kudüs dâhil 1967'den beri işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.¹³⁴

Görüldüğü gibi Türkiye-İsrail ilişkileri I. Turgut Özal hükûmeti döneminde büyük oranda Başbakan Özal'ın İsrail'e bakış açısı çerçevesinde şekillenmiştir. Özal'ın başbakan olmadan önce İsrail'i Orta Doğu'da istikrarsızlığın en büyük kaynağı olarak tanımlamasına karşılık, başbakan olduktan sonra İsrail'in de bölgede varlığının tanınması gerektiğini önemle belirtmesi Araplar ve İsrail arasında tarafsız bir politika izlendiğini göstermektedir. Bu yıllarda iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesinin yükseltilmesine ABD'nin de önemli katkıları olmuştur. Özal ABD'ye yapmış olduğu ziyaretler sonrasında Türkiye-İsrail ilişkilerinin düzelmesi ve iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesinin yükseltilmesi konusunda yoğun çaba göstermiştir. Nitekim onun döneminde Türkiye-İsrail arasındaki diplomatik temsil seviyesi ikinci kâtiplikten Maslahatgüzarlığa çıkarılmıştır. İki ülke arasındaki olumlu hava II. Turgut Özal Hükûmeti döneminde de belirli süre bir devam etse de, bu yıllarda vuku bulan intifada hareketi ve Türkiye'nin yeni kurulan Filistin Devleti'ni tanınması iki ülke arasında sorunlu bir siyasi atmosfer oluşturacaktır.

3. II. Özal Hükûmeti Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1987-1989)

29 Kasım 1987'de yapılan seçimlerde Anavatan Partisi'nin tekrar birinci parti olmasının ardından Turgut Özal 21 Aralık'ta 46. Türkiye Cumhuriyeti hükûmetini kurmuştur.¹³⁵ Türkiye bu yıllarda da önceki yıllarda olduğu gibi, Arap-İsrail anlaşmazlığına karşı dengeli tutumunu sürdürmeye çalışsa da, taraflar arasındaki çatışma ve anlaşmazlıklar Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.¹³⁶

133 Şebnem Atiyas, "Sessiz Diplomasi", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1987, s. 8

134 Şebnem Atiyas, "Halefoğlu, New York Temaslarını Tamamladı. Kıbrıs İçin Pazarlık Yok", *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1987, s. 8.

135 Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 223.

136 Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 451; Hüner Tuncer, *Özal'in...*, s. 40.

8 Aralık 1987’de 4 Filistinli işçinin bir İsrail aracının neden olduğu trafik kazasıyla hayatını kaybetmesi Filistin halkının İsrail’e karşı “intifada hareketi” adıyla bir hareket başlatmasına sebep olmuştur. Olayın devamında yaşanan gelişmeler Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Filistinlilerin İsrail işgaline karşı başlattıkları direniş olarak bilinen intifada hareketi, Türk halkının Filistin’e karşı sempatisini artırırken,¹³⁷ Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1986’dan beri var olan yakınlaşmayı bir süre engellemiştir.¹³⁸ Türkiye “intifada” süresince İsrail’in tutumunu “Filistinlilerin haklarının ihlâli” olarak değerlendirmiş ve İsrail’i kınamıştır.¹³⁹ 22 Ocak 1988 tarihinde İsrail’in Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo Dışişleri Bakanlığı’na çağırılarak işgal altındaki topraklarda yaşayan Filistinlilerin haklarını ihlâl eden davranışlara bir an önce son verilmesi ve İsrail’in uluslararası sözleşmeler uyarınca kendisine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunulmuştur.¹⁴⁰ Türk Parlamenterler Birliği tarafından yapılan açıklamada ise İsrail askerlerinin vahşetinin yalnızca Filistinlilere değil, taş devrinden beri insanoğlunun oluşturduğu manevi birikime yöneldiği dile getirilmiştir.¹⁴¹ Bu durum Türk halkının da tepkisini çekmiş ve İsrail’in Filistinlilere uygulamış olduğu şiddeti TRT ekranlarından izleyen Türk halkı, Bursa, İstanbul ve Siirt gibi illerde gösteriler düzenlemiş ve “Kahrolsun İsrail”, “Filistin’e Özgürlük” ve “Mücahit Filistin” sloganlarıyla İsrail protesto edilmiştir.¹⁴²

İsrail’in bu vahşetine karşı Türkiye’de her kesimden tepki gösterilmesi siyaset cephesini harekete geçirmiştir. 17 Mart 1988’de ANAP (Anavatan Partisi), SODEP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti) ve DYP (Doğru Yol Partisi) tarafından ortaklaşa bir önerge hazırlanarak TBMM Genel Kurulu’na sunulmuştur. Önergede Siyasi Partiler işgal altındaki Arap topraklarında vuku bulan olayları büyük bir endişeyle izlediklerini, İsrail’in bölgede yaşayan Filistinlilerin haklarını acımasızca ihlâl eden şiddet hareketlerini kınadıklarını ve İsrail’in uluslararası sözleşmeler uyarınca kendisine düşen görevleri yerine getirmesi gerektiğini vurgulamışlardır.¹⁴³

İntifada hareketinden kaynaklı olarak Arap-İsrail çatışmalarının devam ettiği dönemde İsrail askerlerinin Lübnan’a saldırması Türkiye’nin yoğun tepkisine neden

137 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 837; Hüner Tuncer, *Özal’ın...*, s. 40.

138 Efraim Inbar, *Türkiye-İsrail Stratejik Ortaklığı*. Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2001, s. 9.

139 Süha Bölükbaşı, “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”, s. 260.

140 “İsrail’i Uyardık”, *Milliyet*, 23 Ocak 1988, s. 7.

141 “Mecliste İsrail’e Kınama”, *Cumhuriyet*, 10 Mart 1988, s. 7.

142 “İsrail’i Protesto”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1988, s. 13; “Filistin Halkıyla Dayanışma”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1988, s. 9;

“İsrail Lanetlendi”, *Hürriyet*, 12 Mart 1988, s. 16.

143 *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 18, Toplantı: 36, C. 4, s. 180-181.

olmuştur. Bu esnada Türkiye İsrail'i kınarken, Türk Dışişleri Bakanlığı da yapmış olduğu açıklamada Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 425 sayılı kararının uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁴ İntifada ve devamında yaşanan olaylar süresince İsrail, Türkiye'den yoğun tepki almış olsa da, bu durum önceki yıllarda olduğu gibi iki ülke ilişkilerinde bir soğumaya yol açmamıştır.¹⁴⁵ 1988 yılında Türkiye İsrail'le daha önce rafa kaldırdığı F-4 jet filosunun 2 milyar ABD doları karşılığında yenilenmesi için anlaşmaya varmıştır.¹⁴⁶ Aynı yıl İsrail'in Birleşmiş Milletler'e katılması konusunda yapılan oylamada İsrail'in lehine oy kullanmıştır.¹⁴⁷ Başbakan Turgut Özal da, 22 Haziran 1988 tarihinde Yugoslavya Başbakanı Branko Mikulić onuruna verdiği yemekte bölgedeki sorunlara değinerek Filistinlilerin kendi kaderini tayin etme haklarının olduğu gibi İsrail'in de bölgede tanınmış sınırlar içinde var olma hakkının olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸

15 Kasım 1988'e gelindiğinde Filistin Devleti'nin kurulması ise Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır.¹⁴⁹ Türkiye'nin Filistin Devleti'ni bağımsızlığını ilân ettiği 6 saat içinde tanınması¹⁵⁰ İsrail'le ikili ilişkilerini etkileyen birtakım sonuçlar doğurmuştur. Öyle ki, Filistin Devleti'nin ilânından sonra diplomatik bir savaş başlatan İsraili yetkililer,¹⁵¹ Türkiye'nin Filistin'i tanınmasını üzüntüyle karşıladıklarını bildirmişler ve Türkiye'nin tanıma kararından duydukları memnuniyetsizliği dile getirmişlerdir.¹⁵² Çok geçmeden Türkiye'nin Tel Aviv Maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren İsrail Dışişleri Bakanlığı'na çağırılarak Türkiye'nin tanıma kararından duyulan kaygılar dile getirilmiştir. İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Alon Liel de, bu kararın bölgede barış ve istikrara katkıda bulunmayacağı gibi, terörist örgütlerin meşrulaşmasına yol açacağına dikkat çekmiştir.¹⁵³ İsrail Dışişleri Bakanlığı'ndan başka bir diplomat da Cumhuriyet gazetesine bu konu ile ilgili yaptığı açıklamada, Türkiye'nin Filistin'i tanıma konusunda İsrail'le istişare yapmadığını ve bu kararın İsrail'de hayal kırıklığı yarattığını ifade etmiştir.¹⁵⁴

144 "İsrail Askeri Lübnan'dan Çekiliyor", *Milliyet*, 5 Mayıs 1988, s. 4

145 Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)", s. 438.

146 Merve İrem Yapıcı, "Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Orta Doğu", s. 52.

147 M. Hakan Yavuz ve Mujeeb R. Khan, "Turkish Foreign Policy toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)", *Arab Studies Quarterly*, C. 14, S. 4, 1992, s. 81.

148 *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtdışı Temaslarındaki Konuşmaları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 22 Haziran 1988, s. 37-38.

149 Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 451; Hüner Tuncer, *Özal'ın...*, s. 41.

150 "Filistin Devleti'ne Hoşgeldin", *Hürriyet*, 16 Kasım 1988, s. 12.

151 "Karar, Türk Milletinin", *Milliyet*, 17 Kasım 1988, s. 4.

152 Sebatay Varol, "Filistin Tarihinde Yeni Sayfa", *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1988, s. 15; "Filistin Devletine Hoşgeldin", *Hürriyet*, 16 Kasım 1988, s. 12.

153 Semih İdiz, "İsrail'den Tepki", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1988, s. 15; "Karar, Türk Milletinin", *Milliyet*, 17 Kasım 1988, s. 4.

154 Hadi Uluengin, "Türkiye Düş Kırıklığı Yarattı", *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1988, s. 13.

Türkiye bu tepkiler üzerine Filistin temsilciliğini İsrail temsilciliği gibi Maslahatgüzarlık seviyesinde bırakarak taraflar arasındaki eşit mesafeli konumunu korumaya çalışmıştır. Bu kararın alınmasında Başbakan Özal'ın ABD'yi ve Yahudi lobisini gücendirmek istememesi yönündeki düşünceleri de etkili olmuştur.¹⁵⁵ Bu aralık (1988) İsrail temsilciliği orta elçilikten elçiliğe, ataşe konumundaki ikinci diplomat da ikinci kâtipliğe yükseltilmiştir.¹⁵⁶ Ardından Birleşmiş Milletler Genel Kurul çalışmaları kapsamında ABD'de bulunan Türk Heyeti de örgütün Aralık 1988 tarihli oturumunda yapılan oylamada “ABD ile İsrail arasındaki askerî ve ekonomik işbirliği barışı engelliyor” ve “İsrail barışsever bir ülke değildir” yönündeki maddelere çekince koymuştur.¹⁵⁷ Dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz İsraili mevkidaşı Moşe Arens'le 7-11 Ocak 1989 tarihleri arasında Paris'te düzenlenen Kimyasal Silahların Yasaklaması Konferansı sırasında bir görüşme yapmış ve bu esnada iki ülke arasındaki temsil düzeyinin yükseltilmesi üzerinde durulmuştur.¹⁵⁸ Mesut Yılmaz görüşme sonrasında yaptığı açıklamada İsrail'le diplomatik temsil düzeyinin yükseltilmesine ilişkin soruya verdiği cevapta Türkiye'nin genel tutumunun yapıcı olmak ve barışa katkıda bulunmak olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁹ Ardından 10 Şubat 1989 tarihinde Türk-Mısır Ortak Komisyonu'nun toplantısına katılmak amacıyla Kahire'ye giden Mesut Yılmaz, Filistin'in Ankara Temsilciliği'nin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesiyle ilgili yaptığı açıklamada, İsrail'e koz verilmemesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶⁰ Mesut Yılmaz bir yandan da Şubat 1989 tarihinde Amerikan Yahudi Komitesi'yle yaptığı görüşmelerde Türk yetkililerin İsrail'le diplomatik temsil düzeyini *de jure* (hukuki) olarak yükseltmeyi düşündüklerini açıklamışsa da, bu adım ancak sonraki yıllarda atılabilmektedir.¹⁶¹

Türkiye'de İsrail'le diplomatik ilişkilerin yükseltilmesine yönelik tartışmalar devam ederken, Başbakan Özal 15 Şubat 1989 tarihinde İran Başbakanı Mir Hüseyin Musevi onuruna bir yemek vermiş ve bu esnada Orta Doğu'da Araplar ve İsrail arasındaki sorunlara değinmiştir. Özal Orta Doğu'daki sorunların çözümü için Uluslararası Barış Konferansı adıyla bir konferansın kurulması gerektiğini yinelemiş ve Türkiye'nin böyle bir konferansın toplanması halinde üzerine düşen görevi üstlenmeye hazır olduğunu

155 Erhan Keleşoğlu, “Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 663; Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 810.

156 Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm...*, s. 64.

157 “Ankara'dan Arafat'a Destek”, *Milliyet*, 10 Aralık 1988, s. 4.

158 Semih İdiz, İsrail İçin Denge Atağı, *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1989, s. 13.

159 “Yılmaz İsrail Dışişleri Bakanı Moşe Dayan İle”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1989, s. 8.

160 Semih İdiz, “Yılmaz: İsrail'e Koz Vermemek Gerek”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1989, s. 17; Murat Bardakçı, “İlişkilerde 3 Pürtüz”, *Hürriyet*, 10 Şubat 1989, s. 21.

161 Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 810.

ifade etmiştir.¹⁶² Özal'ın bu çağrısı İsrail tarafından mennuniyetle karşılanmıştır. 17 Mayıs 1989'da Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haberde, İsrail'in, Türkiye'den bu konuda destek beklediği belirtilmiştir. Hatta Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo tarafından yapılan açıklamada, İsrail'in, Türkiye'den Başbakan İzak Şamir'in Mayıs 1989'da ortaya atmış olduğu ve Şamir Planı¹⁶³ olarak adlandırılan planı desteklemesini ve bu konuda Filistin tarafını da ikna edeceğini beklediklerini vurgulamıştır.¹⁶⁴

Şamir Planının tartışıldığı günlerde Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Yahudi lobisinin önde gelen temsilcileriyle görüşerek Ermeni Tasarısı konusunda destek istemiştir. Bunun üzerine İsrail Büyükelçiliği kongre üyelerine telefon ederek tasarıya karşı çıkılmasını talep etmiştir.¹⁶⁵ Aynı zamanda İsrail'in, ABD Büyükelçiliği de Türkiye'nin isteği üzerine 18 Ekim 1989'da ABD Senatosu'na sunulan Ermeni Tasarısı'nın önlenmesi için Yahudi lobisi yoluyla Kongre'ye baskı yapmıştır. Buna karşılık, Türkiye de 18 Ekim 1989 tarihinde İsrail'de yapılan Birinci Türkiye Yahudiliği Kongresi'ne diplomatik düzeyde katılım göstermiş ve Kongre'de Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Rıza Türkmen ile Tel Aviv Maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren Türkiye'yi temsil etmişlerdir.¹⁶⁶

Türkiye'nin, İsrail tarafıyla ilişkilerini geliştirme çabaları bu yıllarda Filistin'in rahatsızlık duymasına sebep olmuştur. Filistin'in Ankara Temsilcisi Ebu Firas Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmeye başlaması üzerine yaptığı açıklamada, iki ülke arasındaki ilişkilerde meydana gelen gelişmeleri üzüntüyle izlediklerini dile getirmiş ve Türkiye'nin Filistin davasına verdiği desteğin giderek azaldığını iddia etmiştir.¹⁶⁷ Türkiye Araplardan gelen tepkilere rağmen, İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirme kararlılığını devam ettirmiştir. Nitekim Ekim 1989'da başını İran'ın çektiği bir grup Arap devletinin, İsrail'in Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda temsil edilmemesi yönündeki önerisine karşı çıkan Türkiye, Arap devletleriyle birlikte hareket etmeyerek öneriyi reddetmiştir. Bu esnada ABD'de bulunan Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da Yahudi lobisiyle yapmış olduğu görüşmede Türkiye'nin Birleşmiş Milletler bünyesinde İsrail'le

162 *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtdışı Temaslarındaki Konuşmaları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 15 Şubat 1989, s. 4.

163 Mayıs 1989'da İsrail Başbakanı İzak Şamir tarafından ortaya atılan plana göre; Arap ülkeleriyle tek tek barış yapmak öngörülmüş, işgal altındaki Filistin topraklarında serbest seçimlerin yapılması planlanmış ve seçimleri kazananların da bölge halkını temsil edeceği ve böylelikle "özyönetimin" uygulanabileceği varsayılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "İsrail, Türkiye'den Destek İstiyor", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1989, s. 3.

164 "İsrail, Türkiye'den Destek İstiyor", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1989, s. 3.

165 Ufuk Güldemir, "İsrail Lobisi Geri Adım Attı", *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1989, s. 10.

166 "Kudüs'ten Ankara'ya Destek İddiası", *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1989, s. 15.

167 "Kudüs'ten Ankara'ya Destek İddiası", *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1989, s. 15.

ilgili yapılan oylamalarda oyunu artık İsrail lehine kullanacağını belirtmiştir.¹⁶⁸ Bunun üzerine İsrail Dışişleri Bakanı Moşe Arens Türkiye'ye teşekkürlerini iletmiştir.¹⁶⁹ Böylelikle iki ülke birbirlerini uluslararası ortamda da desteklemeye başlamıştır.¹⁷⁰ Bu süreçte İsraili yetkililer önemle Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi gerektiğini belirtmişlerdir. İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yossef Amihud Kasım 1989'da yaptığı açıklamada Türkiye ve İsrail arasında ikili düzeyde bir sorunun olmadığını, ikili ilişkilerde görülen sorunların Arap-İsrail çatışmalarından kaynaklandığını ve Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmeye hazır olduklarını ifade etmiştir.¹⁷¹

II. Turgut Özal hükûmeti döneminde Türkiye-İsrail ilişkilerinde önceki yıllara oranla kısmî bir canlılık görülsede, önceki yıllarda olduğu gibi bu dönemde de iki ülke ilişkileri Araplar ve İsrail arasındaki çatışmalardan olumsuz etkilenmiştir. Özellikle İsrail'in, Türkiye'nin Filistin Devleti'ni tanımasına tepkisi gecikmezken, buna karşılık Türkiye'nin İsrail ve Filistin temsilciliklerini eş zamanlı olarak orta elçiliğe yükseltmesi dikkatlerden kaçmamıştır. Bu durum Özal'ın Araplar ve İsrail arasında izlediği tarafsız politikayı devam ettirdiğini göstermektedir. Ancak onun başbakan olduğu yıllarda iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler gelişme imkânı bulamamıştır. İki ülke ilişkilerindeki beklenen gelişme Özal'ın cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı ve Türkiye'de bir koalisyon hükûmetinin kurulduğu yıllarda gerçekleşecektir.

4. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1989-1993)

4.1. Yıldırım Akbulut Hükûmeti Döneminde Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri (1989-1991)

20-31 Ekim 1989 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve üç tur süren seçimlerin ardından cumhurbaşkanı seçilen Turgut Özal, 9 Kasım 1989'da 8. Cumhurbaşkanı olarak görevi devralmıştır. Turgut Özal cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Yıldırım Akbulut'u 47. Hükûmeti kurmakla görevlendirmiştir.¹⁷² Özal, cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte

168 Şebnem Atıyas, "İsrail'e İlk Kez Evet", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1989, s. 19-20; Nezh Tavlâş, "Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", s. 95

169 Semih İdz, "İsrail'den Türkiye'ye Sıcak Mesaj", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1989, s. 3.

170 Nezh Tavlâş, "Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", s. 95.

171 Semih İdz, "İsrail'den Türkiye'ye Sıcak Mesaj", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1989, s. 3.

172 Süleyman Aşık, "Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2017, 454-455.

Türkiye'nin dış politika yapım sürecinde daha etkin bir aktör olmuş ve bu durum 1991 yılına kadar devam etmiştir.¹⁷³

Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşma eğilimi devam etmiştir. Kasım 1989'da Filistin Ulusal Konseyi'nin İsrail'in bölgedeki varlığının temeli sayılan 242 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı'nı tanıması İsrail-Filistin ilişkilerinde iyimser bir havanın oluşmasını sağladığı gibi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi için de uygun bir zemin oluşturmuştur.¹⁷⁴ Aynı dönemde Balkanlar ve Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin yıkılmaya başlaması ve yeni kurulan rejimlerin İsrail'le üst düzey diplomatik ilişkiler kurması da Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Özellikle Türkiye'nin "ezeli rakip" olarak gördüğü Yunanistan'ın, İsrail'le diplomatik temsil düzeyini büyükelçilik düzeyine çıkarması Türk yetkililerde İsrail'le ikili ilişkileri geliştirme düşüncesinin ağırlık kazanmasına sağlamıştır.¹⁷⁵ Bununla birlikte, 1990'lı yılların başlarında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi gerek uluslararası gerekse bölgesel boyutta meydana gelen gelişmeler devletlerin dış politika yapım süreçlerinde önemli değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin Batı savunma sistemindeki öneminin azaldığı düşünen Türk siyasi karar vericileri, Türkiye'nin dünyadaki üzerindeki konumunu yeniden değerlendirmeye başlamışlardır.¹⁷⁶ Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politik yaklaşımında ciddi değişiklikler meydana geldiği bu ortamda¹⁷⁷ iki ülkenin bölgedeki güvenliğini tehdit altında görmesi her iki tarafı birbirine yaklaştırmış ve ikili ilişkilere stratejik bir boyut kazandırmıştır.¹⁷⁸

Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmeye başlaması, Türkiye'nin 1 Mayıs 1990 tarihinde Ankara'da yapılan İsrail'in 42. Bağımsızlık Günü Kutlamalarına Dışişleri Bakanı düzeyinde katılım göstermesini ve dış temsilciliklerine de misyon şefi düzeyinde katılım gösterilmesi konusunda talimat vermesini sağlamıştır. Türkiye'nin bu hareketi o yıllarda

173 Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası...*, s. 212.

174 Faruk Sönmezöglü, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 451.

175 Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)", s. 438.

176 Samuel Huntington'un 1993'te yazmış olduğu "Uygurluklar Çatışması" adlı makalesinde Türkiye'nin Brüksel'e mi Taşkent'e mi yoksa Mekke'ye mi ait olduğu konusunu tartışmaya açması ve Türkiye'den "bölünmüş ülke sendromuna" sahip bir ülke olarak söz etmesi bu yıllarda Türk siyasi çevrelerinde ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Bu psikolojik ortamda Türk yetkililer, ABD ve İsrail'e ciddi biçimde yakınlaşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Samuel P. Huntington, "Medeniyetler Çatışması mı?", *Medeniyetler Çatışması*, der.: Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 41-44.

177 Raphael Israeli, "The Land Of Many Crossroads The Turkish-Israeli Odd Couple", *ORBIS*, C. 45, S.1, 2001, s. 71; Mustafa Tüter, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim", *21. Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, ed.: Hasret Çomak, Umutepe Yayınları, Kocaeli, 2010, s. 405.

178 Meliha Benli Altunışık, "Türkiye'nin İsrail Politikası", s. 72-91.

Türkiye-İsrail ilişkilerinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi yönünde bir adım olarak değerlendirilmiştir. Buna yönelik olarak Türk tarafından diplomatik temsil düzeyinin yükseltilmesiyle ilgili çalışmaların sürdürüldüğü yönünde açıklama yapılmıştır. İki ülke arasındaki olumlu atmosfer hem Türk basınında hem de dünya basınında geniş yankı uyandırmıştır. Bu durum 2 Mayıs 1990 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Ankara-Tel Aviv: Diplomasinde Bahar” başlığıyla yer alırken,¹⁷⁹ İngiliz Reuter Ajansı’nda da “Türkiye-İsrail ilişkileri ısınıyor” başlığıyla yer almıştır.¹⁸⁰ Bir İsrail gazetesi olan Jerusselam Post’ta yer alan bir haberde ise Türkiye-İsrail ilişkilerinde 10 yıldır süren soğukluğun sona erdiği ve 10 yıldan beri ilk kez Türkiye’nin Tel Aviv Maslahatgüzarı’nın İsrail Dışişleri Bakanı’yla görüştüğü bildirilmiştir.¹⁸¹ Akabinde Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre, iki ülke arasında ticaret, turizm ve diplomatik alanlarda ilişkilerin gelişmesini takiben temsil düzeyinin de büyükelçilik seviyesine çıkarılacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan bir Türk yetkili tarafından yapılan açıklamada, Türkiye’nin, İsrail Devleti’ni daha en başta cesurca adım atarak tanıdığı ve şimdi de gerekli adımları atmaktan geri kalınmayacağı belirtilmiştir. Buna karşılık, Mayıs 1990’da İsrail’in Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo da Reuter Haber Ajansı’na verdiği demeçte ikili ilişkilerin düzeyinin yükseltilmesinin yakında gerçekleşeceğini belirtmiştir.¹⁸²

Türkiye bu dönemde önceki yıllarda izlemiş olduğu denge politikasından ziyade, İsrail ve Arap devletleri arasındaki sorunlara önem vermeyerek Araplar’dan gelen eleştirileri göz ardı etmiştir.¹⁸³ Bununla birlikte, Filistin’e olan ilgisini tamamıyla kaybetmeyen Türkiye, Haziran 1990-Şubat-Mayıs 1991 tarihlerinde Filistin’e gönderilen insani yardımların bölgeye ulaşması için İsrail’i ikna etmeyi başarmıştır.¹⁸⁴

Türkiye ve İsrail ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşanırken, 1989 yılından itibaren Sovyetler Birliği’nde yaşayan Yahudilerin Türkiye üzerinden İsrail’e göç etmeye başlaması iki ülke arasında tartışma konusu olmuştur. Bu konu üzerine Türk yetkililer tarafından yapılan açıklamada, Sovyetler Birliği’nde yaşayan Yahudilere Türkiye üzerinden geçiş izni verilmeyeceğinin belirtilmesi İsrail tarafının rahatsızlık duymasına sebep olmuştur. İsrail’in Ankara Maslahatgüzarı Yehuda Millo 12 Haziran 1990’da yaptığı basın açıklamasında, Türk yetkililerin böyle bir girişim olması durumunda geçiş izni

179 “Ankara-Tel Aviv: Diplomasinde Bahar”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1990, s. 3.

180 “Orta Doğu’da Savaşa Bile Neden Olabilir”, *Hürriyet*, 18 Mayıs 1990, s. 22.

181 “Türkiye-İsrail Yakınlaşması”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1990, s. 3.

182 “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yumuşama”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1990, s. 16.

183 Meliha Benli Altunışık, “Türkiye’nin İsrail Politikası”, s. 79.

184 Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 811.

verilmeyeceğini açıklamalarını “rahatsız edici” olarak nitelendirmiştir.¹⁸⁵ Ağustos 1990’da İsrail tarafından yapılan açıklamalarda ise Türkiye’nin Orta Doğu’da istikrarın sağlanması noktasında kaçınılmaz bir rolü olduğu ve bu rolün son dönemde yaşanan gelişmelerle açıkça ortaya çıktığı vurgulanmıştır.¹⁸⁶

2 Ağustos 1990 tarihine gelindiğinde Irak’ın Kuveyt’i işgaliyle başlayan Körfez Savaşı esnasında Türkiye’nin İsrail’le birlikte ABD’nin tarafında yer alması iki ülke arasında bir tür stratejik ittifak meydana getirmiştir. Türkiye’nin İsrail’e yönelik yaklaşma hamlesini kolaylaştığı¹⁸⁷ bu savaş esnasında Cumhurbaşkanı Özal, ordunun ve muhalefetin “Orta Doğu’da ikinci bir İsrail olmayalım” ikazlarına rağmen,¹⁸⁸ ABD’nin direktiflerini dikkate alarak birtakım adımlar atmıştır. Özal, ABD’nin direktifleri doğrultusunda 7 Ağustos 1990’da Türkiye’ye günde 1,5 milyon varil petrol akışını sağlayan Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmış,¹⁸⁹ Irak sınırına yüz bin asker yığmış ve Türkiye içindeki NATO üslerinin ABD tarafından kullanılmasına izin vermiştir.¹⁹⁰ Hatta bir Fransız haber ajansı olan “Agence France Press” tarafından yapılan açıklamada, İncirlik Üssü’ne İsrail uçaklarının da konuşlandığı iddia edilmişse de, bu haber sonradan dönemin Dışişleri Bakanı Ali Bozer tarafından yalanlanmıştır.¹⁹¹

Türk siyasi karar vericileri Körfez Harekâtı esnasında ABD ve İsrail yanlısı bir tavır sergilese de Türkiye’deki belirli kesimler Körfez Harekâtı’na tepki göstermiştir. Türkiye’nin çeşitli illerinde protesto gösterileri düzenlenerek “Kahrolsun İsrail, Kahrolsun ABD” sloganları atılmıştır.¹⁹² Bundan sonra Cumhurbaşkanı Özal, Mart 1991’de Moskova’ya gerçekleştirdiği ziyaret esnasında Orta Doğu barışı için uluslararası bir konferansa ev sahipliği yapma önerisini dile getirerek Türkiye’nin taraflar ile iyi ilişkiler içinde bulunan bir aktör olarak âdil bir arabuluculuk yapabileceğine dikkat çekmiş ve İsrail tarafına da “barış için toprak” formülünü önermiştir.¹⁹³ Buna karşılık, İsrail’in Ankara Maslahatgüzarı Uri Gordon Ağustos 1991’de Cumhuriyet gazetesine

185 “Türkiye İle Aramızız Bozmak İstiyorlar”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1990, s. 3.

186 Semih İdiz, “Türkiye Bölgede İstikrar Unsuru”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1990, s. 17.

187 Süha Bölükbaşı, “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”, s. 261; Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 451.

188 “İkinci İsrail Olmayalım”, *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1990, s. 10.

189 Lale Dünder, “Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal’ın Kişisel Özelliklerinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, 2016, s. 12.

190 Erhan Keleşoğlu, “Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 663; Mustafa Tüter, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim”, s. 407-408.

191 “İsrail Uçakları Geldi”, *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1991, s. 17; “Türkiye’de İsrail Uçağı Yok”, *Milliyet*, 5 Eylül 1990, s. 14.

192 “Cami Çıkışı ABD’yi Protesto”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1991, s. 4.

193 Erkan Ertosun, “Özal’ın Orta Doğu Barışı Perspektifi”, s. 202-203.

verdiği mülakatta Türkiye-İsrail ilişkilerini ele almış ve iki ülkenin canlı bir köprü ile birbirine bağlı olduğunu dile getirmiştir. Ülkesinin Türkiye ile olan diplomatik temsil düzeyinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesini talep eden Uri Gordon, iki ülkenin bölgede ortak tehdit ve çıkarları paylaştığını belirtmiştir.¹⁹⁴ Uri Gordon aynı zamanda Türkiye'nin İsrail'deki imajının oldukça olumlu olduğuna dikkat çekerek Türkiye'den İsrail'e göç eden Yahudilerin Türkiye'nin reklamcısı gibi çalıştığının altını çizmiştir.¹⁹⁵ Bu açıklamalar iki ülke dışişleri bakanlarının görüşmesine zemin hazırlamıştır. Eylül 1991'de Birleşmiş Milletler'in olağan yıllık açılışına katılmak için New York'a giden dönemin Dışişleri Bakanı Sefa Giray, İsraili mevkidaşıyla bir araya gelmiştir. Sefa Giray bu esnada İsraili mevkidaşına Türkiye'nin İsrail'le diplomatik ilişkilerini büyükelçilik düzeyine yükseltmeye karar verdiğini ifade etmiştir.¹⁹⁶ Daha sonra Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yardımcısı Ferhat Ataman da (Ekim 1991) Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından İsrail ile diplomatik ilişkilerin büyükelçilik düzeyine çıkarılması yönündeki çalışmaların uzun süredir devam ettiğini ve şartlar olgunlaştığında bu adımın atılacağını dile getirmiştir.¹⁹⁷

Ekim 1991'da Madrid'de yapılan Barış Konferansı ile Arap-İsrail ilişkilerinin normalleşmeye başlaması,¹⁹⁸ Türkiye ve İsrail'in birbirine yaklaşma hamlesini kolaylaştırmıştır.¹⁹⁹ Ne var ki, Cumhurbaşkanı Özal'ın daha önce taraflara önermiş olduğu barış için toprak formülü karşılık bulmadığı gibi, Türkiye 30 Ekim 1991'de Madrid'de toplanan konferansa da davet edilmemiştir. Dolayısıyla Özal'ın Madrid Barış Konferansı'na katılmak için harcadığı bütün diplomatik girişimler sonuçsuz kalmıştır.²⁰⁰ Bununla birlikte, Madrid Barış Konferansı Arap-İsrail sorununa çözüm üretmesinin yanında, Türkiye'de İsrail'le diplomatik ilişkilerin seviyesinin yükseltilmesi görüşünün ağırlık kazanmasını sağlamıştır.²⁰¹ Bu süreçte İsrail ve Türkiye Dışişleri Bakanları Moskova'ya yaptıkları ziyaret esnasında Türk Büyükelçiliği'nde bir araya gelerek iki ülke arasındaki diplomatik temsil seviyesinin "büyükkelçilik" düzeyine çıkarılmasına karar vermişlerdir.²⁰²

194 "İsrail Maslahatgüzarı Uri Gordon'un Cumhuriyet'e Demeci: Orta Doğu Konferansı. Çözüm İçin Bir Adım", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1991, s. 8.

195 Yasemin Çongar, "İlişkilerimiz Büyükelçilik Düzeyine Çıkmalı", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1991, s. 10.

196 Yalçın Doğan, "Dış Politikada İlk Atak: İsrail", *Milliyet*, 30 Kasım 1991, s. 16.

197 "Türkiye-İsrail İlişkileri", *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1991, s. 10.

198 Erhan Keleşoğlu, "Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 664.

199 Onur Gökçe, "The Dynamics of Turkish-Israeli Relations", *All Azimuth*, C. 1, S. 2, 2012, s. 59.

200 Lütfü Tokathoğlu, "Hadi Bakalım Barışa", *Milliyet*, 30 Ekim 1991, s. 4.

201 Barçın Yinanç, "İsrail'e Büyükelçilik Gündemde", *Milliyet*, 30 Ekim 1991, s. 10.

202 Yusuf Besalal, *Yahudi Tarihi*, Universal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 302; Ekrem Güvenderen, "Turkish-Israeli Relations", *Cemotî*, S. 28, 1999, s. 178.

4.2. DYP-SHP Koalisyon Hükûmeti Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri

20 Ekim 1991’de yapılan genel seçimlerin ardından Türkiye’de Süleyman Demirel’in başkanlığında bir koalisyan hükûmetinin (DYP-SHP Koalisyon Hükûmeti) kurulması Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın dış politikadaki etkisini azaltırken, Türkiye’nin İsrail’le ikili ilişkilerini geliştirmesini hızlandırmıştır.²⁰³ Yeni kurulan Demirel Hükûmeti’nin en önemli gündem maddelerinden birisi İsrail ve Türkiye arasındaki diplomatik temsil düzeyinin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi olmuştur.²⁰⁴ Demirel Hükûmeti ilk olarak Birleşmiş Milletler’in 17 Aralık 1991 tarihli toplantısında Siyonizm’in ırkçılık olarak tanımlanmasıyla ilgili yapılan oylamada çekimser oy kullanmış ve İsrail’i küstürmekten kaçınmıştır. Başbakan Süleyman Demirel bu konu üzerine yapmış olduğu açıklamada 111 devletin kararın kaldırılmasını desteklediğini, 13 devletin çekimser kaldığını, Türkiye’nin de çekimser kaldığını belirtmiştir. Türkiye’nin menfaatlerinin bunu gerektirdiğini ifade eden Başbakan Demirel, dünya ülkelerinin iştiraki ile kaldırılacak bu kararın karşısında durmanın anlamsız olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁵ Yine Demirel Hükûmeti döneminde (19 Aralık 1991) Türkiye, İsrail’le arasındaki diplomatik temsil düzeyini Filistin’le eş zamanlı olarak büyükelçilik seviyesine yükseltmiştir.²⁰⁶ İki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyinin yükseltilmesiyle birlikte Türkiye, Tel Aviv Elçiliği’nde Maslahatgüzar statüsüyle görev yapan Ekrem Güvendiren’i Dışişleri Bakanlığı’nın 15 Ocak 1992 tarihli ve 499 sayılı kararıyla İsrail’e büyükelçi olarak atamıştır.²⁰⁷ 2 Şubat 1992 tarihinde de Ekrem Güvendiren merkeze çağırılmış ve onun yerine Birleşmiş Milletler Cenevre Ofisi Türkiye Daimi Temsilciliği Müsteşarı Onur Gökçe büyükelçi olarak atanmıştır.²⁰⁸ Ardından Türk Büyükelçiliği askerî, ticari, turizm ve enformasyon ataşelerinin atamalarıyla takviye edilmiştir.²⁰⁹ İsrail tarafından da gerekli adımların atılmasıyla birlikte, Ocak 1992’de İsrail Büyükelçisi Uri Gordon Cumhurbaşkanı Turgut Özal’a güven mektubu sunmuştur.²¹⁰

203 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 643-644; Erhan Keleşoğlu, “Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 663.

204 Barçın Yinanç, “İsrail’e Büyükelçilik Gündemde”, *Milliyet*, 30 Ekim 1991, s. 10.

205 Şebnem Atıyas, “Türkiye, Tutumunu Değiştirdi”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1991, s. 10.

206 Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, s. 811; Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşından Günümüze...*, s. 579.

207 Atama Kararı, *T.C. Resmî Gazete*, 21139, 11 Şubat 1992.

208 Atama Kararları, *T. C. Resmî Gazete*, 21196, 11 Nisan 1992.

209 Onur Gökçe, “The Dynamics Of Turkish-Israeli Relations”, s. 59.

210 Alon Liel ve Can Yirik, *Türkiye-İsrail...*, s. 103.

İkili ilişkilerin hızla geliştiği bu dönemde İsrail'in 12 Filistinliyi sınır dışı etmesi (7 Ocak 1992'de) Türk Dışişleri Bakanlığı'nın tepkisine neden olmuştur. Bu esnada Türk Dışişleri Bakanlığı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kınama kararına uyarak 14 ülke ile birlikte İsrail'i kınamıştır.²¹¹ Bu olayın üzerinden çok geçmeden Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği'nde görevli Güvenlik Şefi Ehud Sadan'ın arabasına yerleştirilen bir bombayla öldürülmesi (7 Mart 1992) Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından şiddetle kınanmıştır.²¹² İsrail hükûmeti de saldırıyı sert bir dille kınamıştır.²¹³ Bunun üzerine Türkiye, hem İsrail'in tepkisini çekmemek hem de iki ülke arasında bir krizin doğmasını engellemek için İsrail Gizli Servisi MOSSAD'la işbirliği yaparak olayı aydınlatmaya çalışmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Ehud Sadan'ın aracına konulan plastik bomba ile öldürüldüğü tespit edilmiştir.²¹⁴

Ehud Sadan'ın öldürülmesi olayı Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilememiş ve bu süreçte iki ülke arasında askerî ve turizm alanlarındaki işbirliği hızla gelişmeye başlamıştır. Nisan 1992'de iki ülkenin savunma bakanlıkları arasında işbirliğini öngören bir belgenin imzalanmasıyla birlikte askerî alanda işbirliği başlatılmıştır.²¹⁵ 1-4 Haziran 1992 tarihleri arasında da Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş'in İsrail ziyareti üzerine²¹⁶ iki ülke arasında "Turizm İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır.²¹⁷ 15 Temmuz 1992'de ise İsrail Cumhurbaşkanı Haim Herzog'un, Yahudilerin İspanya'dan göçünün 500. yıldönümü kutlamaları kapsamında Türkiye'yi ziyaret etmesi, üst düzey görüşmelerle birlikte resmi bir nitelik kazanmıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la da bir görüşme gerçekleştiren Herzog,²¹⁸ 16 Temmuz akşamı Dolmabahçe Sarayı'nda Yahudilerin İspanya'dan göç edişlerinin 500. yılı münasebetiyle düzenlenen galaya katılmıştır.²¹⁹ Herzog bu esnada yaptığı konuşmasında Türkiye ve İsrail'in Orta Doğu'da işbirliği potansiyeli yüksek iki ülke olduğuna işaret etmiştir.²²⁰ Bununla birlikte, Türkiye'nin dünya sorunları karşısında birçok yerde olayların içinde yer aldığı belirten Herzog, Türkiye'nin Orta Doğu'da önde gelen bir devlet olduğunu dile getirmiş ve önemle Türkiye-İsrail ilişkilerinin

211 "Gazze Yine Karıştı", *Milliyet*, 9 Ocak 1992, s. 4.

212 "Başkent'te Bomba", *Milliyet*, 8 Mart 1992, s. 13.

213 "Bomba Olayı DGM'de", *Milliyet*, 9 Mart 1992, s. 19.

214 "MOSSAD'la İşbirliği", *Milliyet*, 13 Mart 1992, s. 14.

215 Efraim Inbar, *Türkiye-İsrail...*, s. 27.

216 Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 811.

217 Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", s. 262.

218 "İsrail'den Önemli Konuk", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1992, s. 17.

219 Mehmet Saraç ve Ayşe Yıldırım, "Bush'tan Videolu Mesaj", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1992, s. 17.

220 "Küskünler Barıştı", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1992, s. 16.

geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.²²¹ Buna karşılık, Turgut Özal da dünyanın ve insanlığın geldiği bu aşamada toplumların ırk, din ve dil yüzünden kan dökmekte olmasının anlaşılmasız olduğunu ifade ederken,²²² Başbakan Demirel ise Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin bölgenin menfaatine uygun şekilde geliştirilmesini arzu ettiğini ifade etmiştir.²²³

İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un Türkiye ziyareti esnasında iki ülkenin siyasileri samsimi açıklamalarda bulunsalarda, bu ziyaret Türkiye'deki belli çevrelerde rahatsızlık uyandırmıştır. Herzog'un ziyaretini protesto etmek için İstanbul Beyazıt Meydanı'nda Cuma Namazı sonrası toplanan 500 kişilik bir grup, ABD ve İsrail bayraklarını yakarak "Kahrolsun İsrail, Herzog Defol" şeklinde sloganlar atmışlardır.²²⁴ Bu gelişmeler Türk halkının İsrail'e yönelik tepkisini gösterirken, iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Eylül 1992'de Kudüs'te bulunan Türk Başkonsolosluğu yeniden açılmış ve Işık Akın buraya başkonsolos olarak atanmıştır.²²⁵ Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Özal İsraili gazetecilere yapmış olduğu açıklamada, İsrail'in sınırlarının güvenlik içinde olması ve herkesin İsrail'i tanıması gerektiğini belirtmiştir.²²⁶

29 Eylül-1 Ekim 1992 tarihleri arasında Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Bilgin Unan'ın Orta Doğu ve Afrika ile İlişkiler Genel Müdür Yardımcısı Solmaz Ünaydın'la birlikte ikili siyasi istişarelerde bulunmak üzere İsrail'i ziyaret etmeleri iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişimi bakımından önemli bir adım olmuştur.²²⁷ Bu ziyarete karşılık, İsrail Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Joseph Haddass da Ekim 1992'de Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Türk yetkililerle görüşmeler yapmıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin ele alındığı görüşmeler esnasında Haddas, Türkiye'nin Orta Doğu Barış Süreci'nde daha etkin rol alması gerektiğini dile getirmiştir. Haddas, Türkiye ile İsrail arasında barış suyu projesi, bölgesel ve nükleer silahların yayılmasına karşılık işbirliğinin yanında, ekonomik ve sosyal alanlarda da işbirliğinin artırılmasını teklif

221 Ergun Balcı, "Türkiye-İsrail", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1992, s. 9; Namık Koçak, "Galada Barış Çağrısı", *Milliyet*, 18 Temmuz 1992, s. 17.

222 "Küskünler Barıştı", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1992, s. 16.

223 "Sarayda Başbaşa", *Milliyet*, 18 Temmuz 1992, s. 17.

224 "Hezog Korkusu", *Hürriyet*, 16 Temmuz 1992, s. 28; Namık Koçak, "Galada Barış Çağrısı" *Milliyet*, 18 Temmuz 1992, s. 17.

225 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze...*, s. 641; Umut Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", *Orta Doğu Etütleri Dergisi*, C. 2, S. 2, 2011, s. 146.

226 Volkan Doğan, *Cumhuriyet Dönemi Türk-İsrail İlişkileri*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2004, s. 64.

227 *BCA*, Fon Kodu: 30-18-12, Yer No: 727-365-1 (Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Bilgin Unan'ın, ikili siyasi istişarelerde bulunmak üzere beraberindeki kişiyle birlikte Hükümetimizi temsilen 29 Eylül-1 Ekim 1992 tarihlerinde İsrail'e gönderilmesi).

etmiştir.²²⁸ Ne var ki, Türkiye-İsrail ilişkilerinin pek çok alanda gelişmesine yönelik adımların atıldığı dönemde Genelkurmay Başkanlığı'nın Ekim 1992'de yapmış olduğu bir açıklamada, Türkiye'nin bir İslam ülkesi olarak Orta Doğu gerçekleri ışığında İsrail ve Arap ülkeleriyle ilişkilerinde dengeli olmaya özen gösterdiğini belirtmesi, Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndan sonra Orta Doğu sorunlarına karşı etkin bir şekilde katılma politikasından vazgeçmesine sebep olmuştur. Türkiye bundan sonra İsrail'le ilişkilerinin gelişimini Araplar ve İsrail arasındaki barış sürecine bağlamıştır.²²⁹

Ocak 1993'e gelindiğinde İsrail Parlamentosu'nun FKÖ ile temas kurulmasını yasaklayan yasayı iptal etmesiyle birlikte İsrail-FKÖ ilişkilerinde iyimser bir havanın oluşması Türkiye-İsrail ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir.²³⁰ Keza 24 Ocak'ta gazeteci Uğur Mumcu'nun öldürülmesi iki ülke arasında bir tür istihbarat işbirliğini doğurmuştur. Uğur Mumcu cinayetiyle ilgili başlatılan soruşturmada İsrail Gizli Servisi MOSSAD, MİT'e Türkiye'deki Hizbullahçılarının faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir.²³¹ Ardından Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 tarihinde ölümü münasebetiyle 21 Nisan'da Türkiye'ye gelen İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, Türk yetkililerle temaslarda bulunmuş ve bu görüşmeler esnasında Türkiye-İsrail ilişkileri masaya yatırılmıştır. Türk mevkidaşı Hikmet Çetin'le de görüşen Şimon Peres, Türkiye'nin Orta Doğu Barış Süreci'nde oynadığı rolden memnun kaldıklarını dile getirmiştir. Şimon Peres aynı zamanda iki ülke arasında ekonomik, kültürel ve sosyal güvenlik alanlarında da işbirliği yapılmasını gündeme getirmiş ve Hikmet Çetin'i İsrail'e davet etmiştir.²³² Bu daveti memnuniyetle kabul eden Hikmet Çetin 29 Haziran'da İsrail'i ziyaret etmeyi planlamışsa da, o dönem Türkiye'deki hükümet kurma çalışmaları ve TBMM'de gerçekleşecek güven oylaması gibi nedenlerle ziyaret ertelenmiştir. İsrail tarafına hükümetin kurulmasıyla ilgili çalışmalar sona erince ziyaretin gerçekleşeceği bildirilmiştir.²³³

Hikmet Çetin'in 27 Temmuz'da ikili ilişkiler ve bölgesel konularda görüşmeler yapmak üzere Ürdün üzerinden İsrail'i ziyaret etmesi planlanmış, ancak bu sefer de İsrail'in, Güney Lübnan'da bulunan Hizbullah kamplarını bombalaması üzerine İsrail ziyareti ikinci kez ertelenmiştir. İsrail tarafıyla ziyaretin 13-15 Kasım 1993 tarihleri

228 "İsrail'den Ankara'ya Etkin Rol Çağrısı", *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1992, s. 11.

229 Meliha Benli Altunışık, "Türkiye'nin İsrail Politikası", s. 83.

230 "İsrail-FKÖ İlişkilerinde Yeni Sayfa Açıldı", *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1993, s. 8.

231 Soner Gürel ve Tolga Şardan, "Mossad'dan MİT'e Bilgi", *Milliyet*, 27 Ocak 1993, s. 11.

232 Haluk Geray, "Ankara-Tel Aviv Yakınlaşması", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1993, s. 9.

233 "İsrail Gezisi Ertelendi Çetin'e Check-Up", *Milliyet*, 26 Haziran 1993, s. 12.

arasında gerçekleştirilmesi için mutabakat sağlanmıştır.²³⁴ Bu aralık Türk basınında Hikmet Çetin'in İsrail gezisini Arap ülkelerinden çekindiği için gerçekleştirmediği haberleri yayılınca, Hikmet Çetin bir açıklama yaparak gezinin ertelenmesinde hiçbir ülkenin etkili olmadığını belirtmiştir. İsrail gezisinin ertelenmesi dünya basınında da yankı uyandırmıştır. İngiltere'de yayımlanan *Finacial Times* gazetesinde yer alan bir haberde, Türkiye'nin Orta Doğu'daki etkisinin arttığı ve aynı zamanda bölgedeki ağırlığını hissettirdiği belirtilmiş, buna örnek olarak da Hikmet Çetin'in İsrail gezisini ertelenmesi gösterilmiştir.²³⁵

İlerleyen süreçte İsrail tarafında düş kırıklığı yaratan İsrail ziyaretinin ertelenmesi, İsrail'i harekete geçirmiştir. İsrail Hükümeti bu esnada Lübnan'da gerçekleştirilen operasyonların terör odaklarına karşı yapıldığını dile getirerek Türkiye'nin ziyareti ertelenmesine tepki gösterirken²³⁶ sonradan Türkiye ile ikili ilişkilerini geliştirme yönünde adımlar atmıştır. Ekim 1993'te Ankara eski Maslahatgüzarı Yehuda Millo ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Eytan Bentsur'un da içinde bulunduğu bir heyeti Türkiye'ye gönderilmiştir. İsrail heyeti Ankara ve İstanbul'da hükümet yetkilileri ve işadamları ile görüşmeler yapmıştır.²³⁷ Bu görüşmeler esnasında Cumhuriyet gazetesine bir değerlendirmede bulunan Eytan Bentsur, Türkiye'den Müslüman ülkeler üzerinde nüfuzunu kullanarak Orta Doğu Barış Süreci'nde daha aktif bir rol oynamasını belediklerini açıklamıştır.²³⁸

Türkiye ise buna karşılık 2-4 Kasım 1993 tarihleri arasında İsrail'de gerçekleşen Türkiye-İsrail İş Haftası'na Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş'in öncülüğünde iş dünyasından bir grup hâlinde katılım göstermiştir. Bu esnada ekonomik ilişkileri geliştirmek için bakanlar düzeyinde görüşmeler yapılmıştır.²³⁹ 13 Kasım 1993 tarihinde de iki kez ertelenen İsrail gezisi gerçekleşmiş ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin İsraili mevkidaşı Şimon Peres tarafından havaalanında karşılanmıştır. Şimon Peres bu esnada yaptığı konuşmada, Türk Dışişleri Bakanının Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana İsrail'i ziyaret eden en üst düzey yetkili olduğunu belirterek ziyareti Türkiye-İsrail ilişkileri açısından “önemli bir an” olarak nitelendirmiştir.²⁴⁰ Buna karşılık, Hikmet Çetin de iki

234 *BCA*, Fon Kodu: 761-50-97, Yer No: 935-00-7 (Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in ikili ve bölgesel konularda görüşmelerde bulunmak üzere bir heyetle birlikte İsrail'e gönderilmesi).

235 “Çetin: Onlar Bizden Korksun Türkiye'nin Orta Doğu'da Etkinliği Arttı”, *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1993, s. 9.

236 Örsan Kunter Öymen, “İsrail'de Düş Kırıklığı”, *Milliyet*, 29 Temmuz 1993, s. 14.

237 “Türkiye İle İsrail'in Frekansları Uyuştur”, *Milliyet*, 28 Ekim 1993, s. 7.

238 “İsrail, Türkiye'den Daha Aktif Rol Bekliyor”, *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1993, s. 8.

239 “Türkiye İle İsrail'in Frekansları Uyuştur”, *Milliyet*, 28 Ekim 1993, s. 7.

240 Nur Batur, “İlişkilerde 4 Hedef”, *Milliyet*, 15 Kasım 1993, s. 21.

ülke arasındaki ilişkilerde zaman zaman iniş-çıkışlar olsa da, Türkiye'nin her dönem İsrail'le ilişkilerini sürdürdüğünü ve bu durumun iki ülke halklarından değil de, bölgede yaşanan politik gelişmelerden kaynaklandığını belirtmiştir. Aynı zamanda iki bakan olarak Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni bir dönem açtıklarını da vurgulayan Hikmet Çetin, her alanda işbirliği yapmak için çaba gösterdiklerini ifade etmiştir.²⁴¹ Ardından Şimon Peres Hikmet Çetin'in onurunu bir yemek vermiş ve bu esnada Türkiye'nin İslam dünyası için model bir ülke olduğunu belirtmiştir.²⁴²

İsrail ziyareti bir yandan Türkiye-İsrail ilişkileri üzerindeki Arap ipoteğinin kalkmasını sağlarken, diğer yandan da ikili ilişkilerin gelişmesine önemli oranda katkı sağlamıştır. Bu esnada iki ülke arasında “Karşılıklı Anlayış ve İşbirliği İlkeleri” adıyla bir protokol imzalanmıştır. Böylelikle iki ülke ilişkilerini siyasi, ekonomik, ticari ve güvenlik alanlarında geliştirmeyi amaçlayan uygun bir zemin oluşmuştur.²⁴³ İki ülke arasındaki eğitim, bilim ve kültür alanlardaki işbirliğini artırmak amacıyla bir de “Kültür, Bilim ve Eğitim İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır.²⁴⁴ Aynı zamanda iki ülke arasındaki siyasi diyalogun en üst düzeye çıkarılması hedeflenirken, ticaret hacminin de üç yıl içinde 1 milyar dolara çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ne var ki, Türk yetkililerin İsrail tarafına önermiş olduğu teröre karşı işbirliği anlaşması İsraili yetkililer tarafından kabul görmemiştir.²⁴⁵ Buna karşılık, Hikmet Çetin de İsraili yetkililerin önermiş olduğu uyuşturucu kaçakçılığı konusunda işbirliğini öngören anlaşmayı yanıtızsız bırakmıştır.²⁴⁶

Söz konusu dönemde İsrail'in tekrar FKÖ ile masaya oturarak Noveç'in arabuluculuğu ile Oslo Anlaşması²⁴⁷ adıyla bir antlaşma imzalanması (13 Eylül 1993) İsrail ve

241 Kürşat Akyol, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem”, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1993, s. 15.

242 Kürşat Akyol, “Çetin: Orta Doğu Terörizme Serbest Bölge Olmamalı”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1993, s. 15.

243 Nur Batur, “İlişkilerde 4 Hedef”, *Milliyet*, 15 Kasım 1993, s. 21.

244 Kürşat Akyol, Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1993, s. 15.

245 Hikmet Çetin ve beraberindeki Türk heyeti ziyaret esnasında İsrail tarafına PKK terörüyle mücadele konusunda işbirliği yapmayı önermiştir. Ne var ki, İsrail’li yetkililer bu yıllarda Kürtlere karşı açıkça bir girişimde bulunmak istemediklerini Türk tarafına belirterek böyle bir işbirliğine sıcak bakmamışlardır. Bununla birlikte, İsraili yetkililer iki ülke arasındaki istihbarat paylaşımını sürdüreceklerini de ifade etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nur Batur, “İlişkilerde 4 Hedef”, *Milliyet*, 15 Kasım 1993, s. 21; “İsrail Kürtlere Karşı Girişim İstemiyor” *Milliyet*, 15 Kasım 1993, s. 21.

246 “Arap İpoteği Kalktı”, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1993, s. 8; Nur Batur, “İlişkilerde 4 Hedef” *Milliyet*, 15 Kasım 1993, s. 21.

247 Oslo Antlaşması, 20 Ağustos 1993'te Norveç'in başkenti Oslo'da FKÖ lideri Yaser Arafat ile İsrail Başbakanı İzak Rabin arasında başlayan barış görüşmelerinin 13 Eylül 1993 tarihinde Washington'da halka açık bir törenle imzalanması sonucu Filistin-İsrail arasında elde edilen barış ortamını sağlamıştır. “İlkeler Bildirgesi” olarak da bilinen anlaşma, tarafların birbirini tanımasını sağlamakla birlikte, Filistin-İsrail çatışması için de bir dönüm noktası olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Antony Best, Jussi M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo ve Kirsten E. Kirsten, “Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri 1900-1949”, *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, çev.: Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2015, s. 480.

FKÖ'nün birbirlerini tanımalarını ve Orta Doğu Bölgesi'nde bir barış ortamının doğmasını sağladığı gibi²⁴⁸ bu süreç Türkiye-İsrail ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir. Türkiye bu süreçte hem Orta Doğu'da aktif bir politika izleme hem de İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirebilme fırsatı yakalamıştır.²⁴⁹ Dolayısıyla bu süreçte Türkiye, hem Arap devletleri hem de İsrail'le ilişkilerini bozmadan taraflarla daha yakın ilişkiler kurabilmiştir.²⁵⁰ Başka bir ifadeyle İsrail'in kuruluşundan beri bu devletle ilişkilerini gizli olarak sürdürmek zorunda olan Türkiye, Araplar ve İsrail arasında başlayan barış süreciyle birlikte Arapları gücendirme ve karşısına alma korkusuyla değil, açıktan açığa İsrail'le ilişkilerini geliştirme düşüncesiyle hareket etmeye başlamıştır.²⁵¹

Sonuç

Turgut Özal dönemi (1983-1993) Türkiye-İsrail ilişkilerinin siyasi boyutuyla ve Türk basınına yansıdığı kadarıyla incelendiği bu araştırmada, Türkiye'nin 1990'lı yılların başlarına kadar Arap-İsrail çatışmalarına bağlı olarak İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirme imkânı bulamadığı ve her iki tarafın devlet adamlarının ikili ilişkilerin geliştirilmesi adına basına yapmış olduğu açıklamaların söylem düzeyinde kaldığı görülmüştür. Bu durum Turgut Özal'ın iktidara geldiği 1983 yılından itibaren İslam ülkeleriyle ikili ilişkileri geliştirmeye öncelik vermesiyle yakından ilişkilidir. Turgut Özal söz konusu yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik krizi dikkate alarak İslam ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirmeye öncelik vermiştir. Bu suretle Türkiye'nin bölgede lider ülke olmasını amaçlayan Özal, İslam ülkelerine yönelik ziyaretlere ağırlık vermiştir. Bu ziyaretlerin sonucunda Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ilişkileri gelişirken, aynı gelişmenin İsrail'le ikili ilişkilerinde görülmemesi dikkatlerden kaçmamıştır. Türkiye'nin İsrail'le ikili ilişkilerini geliştirmede istekli davranmaması Araplardan gelen tepkileri göz ardı etmediğini göstermektedir. Söz konusu durum İsrail tarafında bir hayli rahatsızlık uyandırmış ve bu dönemde İsraili yetkililer önemle Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi gerektiğini vurgulamışlardır. İsraili yetkililer tarafından dile getirilen bu açıklamalar zaman içerisinde Turgut Özal'ın, hem İsraille ikili ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini anlamasını hem de ABD ile ikili ilişkileri geliştirme noktasında İsrail'in kilit rol oynadığının farkına varmasına sağlamıştır. Özal'ın bu durumun farkına varması 1980'li yılların ikinci yarısında Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi gerektiğini açıkça

248 *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü Bugünü Yarın*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 1997, s. 107-108.

249 Erhan Keleşoğlu, "Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 665; Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde...*, s. 69-70.

250 Onur Gökçe, "The Dynamics of Turkish-Israeli Relations", s. 59.

251 *Türkiye-İsrail İlişkilerinin...*, s. 107.

tartışmaya açarak bu dönemde gerek partisinden gerekse ülkedeki muhafazakâr kesimlerden gelebilecek muhtemel tepkiyi dindirme adına Mehmet Keçeciler’i görevlendirmesinden anlaşılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak 1985 ve 1986 yılları arasında iki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyi Maslahatgüzarlık seviyesine yükselmiştir.

Turgut Özal’ın ikinci kez başbakanlık görevinin yürüttüğü dönemde iki ülke ilişkilerindeki ılımlı hava devam ederken, bu yıllarda Filistin halkının İsrail’e karşı başlatmış olduğu intifada hareketi Türkiye’de hem halk kesiminden hem de siyasi kesimden önemli oranda destek bulmuştur. İntifada süresinde İsrail’i yoğun bir şekilde eleştiren Türkiye’nin, bu ülkeyle ikili ilişkileri bu yıllarda da Arap-İsrail çatışmalarının gölgesinde kalmıştır. Söz konusu dönemde iki ülke ilişkilerini etkilen bir başka gelişme ise Filistin Devleti’nin kurulması olmuştur. İsrail’i kurulduğu tarihten yaklaşık bir yıl sonra diplomatik olarak tanıyan (28 Mart 1949) Türkiye’nin, 15 Kasım 1988’de kurulan Filistin Devleti’ni tanımakta aceleci davranması İsraili yetkililerin gözünden kaçmamıştır. Türkiye bu aralık İsrail’den resmi düzeyde tepkiler almıştır. Bu tepkilerin dönemin başbakanı Turgut Özal tarafından göz ardı edilmediği Özal’ın Filistin temsilciliğini İsrail temsilciliği gibi Maslahatgüzarlık düzeyinde bırakmasından anlaşılmaktadır. Özal böylelikle İsrail ve Filistin arasında tarafsız bir politika takip ettiğini açıklığa kavuşturmayı istemiştir.

1989’da cumhurbaşkanı seçilen Turgut Özal, Türk dış politikasındaki etkisini 1991 yılında Demirel-İnönü koalisyonu kuruluncaya kadar sürdürmüştür. 1991 yılında Demirel-İnönü koalisyon hükûmetinin kurulması Özal’ın Türk dış politikasındaki etkisini azaltırken, söz konusu dönemde İsrail’le ilişkilerin de hızlı bir gelişme sürecine girdiği ve 19 Aralık 1991 tarihinde Türkiye-İsrail diplomatik temsil düzeyinin büyükelçilik seviyesine yükseltildiği görülmüştür. İki ülke ilişkilerinde görülen hızlı gelişme mevcut dönemde dünyada meydana gelen gelişmelerle de yakından ilişkilidir. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması Türk siyasi çevrelerinde Türkiye’nin dünya üzerindeki konumunu yeniden değerlendirme düşüncesinin ağırlık kazanmasını sağlamış ve Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerini geliştirme için uygun zemini oluşturmuştur. Aynı dönemde imzalanan Oslo Anlaşması’nın İsrail ve Filistin arasında bir barış dönemini meydana getirmesi Türkiye’nin İsrail’le ikili ilişkilerini geliştirme hamlesini de kolaylaştırmıştır. Bu durum 1993 yılının sonlarında “Karşılıklı Anlayış ve İşbirliği İlkeleri” adıyla bir protokolün ve “Kültür, Bilim ve Eğitim İşbirliği Anlaşmasının” imzalanmasıyla taçlandırılmıştır.

Turgut Özal'ın başbakan ve cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı 1983-1993 yılları arasında Türkiye'nin İsrail'le siyasi ilişkilerine genel olarak bakıldığında söz konusu dönemde Özal'ın ekonomik temelli dış politika anlayışının yansımaları olarak Türkiye'de İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir. Her ne kadar Özal başbakan ve cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı yıllarda Araplar ve İsrail arasındaki sorunlara tarafsız yaklaştığını dile getirirse de, Türkiye'nin İslam ülkeleriyle yakınlaşma eğilimi 1990'ların başlarına kadar devam etmiştir. Türkiye'nin İslam ülkeleriyle yakınlaşma eğiliminin devam ettiği dönemde İsrail'le ilişkiler gelişme imkânı bulamamış ve 1991 yılına kadar ikili ilişkileri geliştirme düşüncesi de söylem düzeyinde kalmıştır. İki ülke ilişkilerinde beklenen gelişme Turgut Özal'ın Türk dış politikası üzerindeki etkisinin azaldığı 1991 yılından itibaren görülmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları²⁵²

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmî Yayınlar²⁵³

Dışişleri Bakanlığı Belleteni

T.B.M.M. Tutanak Dergisi

T.C. Resmi Gazete

3. Süreli Yayınlar²⁵⁴

Cumhuriyet

Güneş

252 Kullanılan belgelerin ayrıntılı künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

253 Kullanılan resmî yayınların ayrıntılı künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

254 Kullanılan süreli yayınların ayrıntılı künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

Hürriyet
Milliyet

4. Araştırma Eserler

- Akdevelioğlu, Atay, Ömer Kürkçüoğlu: “Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. 1, ed.: Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, 2009, s. 357-369.
- Altunışık, Meliha Benli: “Türkiye’nin İsrail Politikası”, *Türkiye’nin Yeni Dünyası*, der. Alan Maykovsky ve Sabri Sayarı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 79-99.
- Arı, Tayyar: *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2. Baskı, Alfa Basım Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Arım, Reşat: “Türkiye ve Kudüs Sorunu”, *Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik Güvenlik*, der.: Meliha Benli Altunışık, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s. 149-178.
- Aşık, Süleyman: “Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2017, s. 431-465.
- Ayhan, Veysel: “HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam”, *Orta Doğu Etütleri*, C. 1, S. 1, 2009, s. 99-134.
- Aykan, Mahmut Bali: “The Palestinian question in Turkish foreign policy from 1950s to the 1990s”, *Middle East Studies*, S. 2, 1993, s. 91-110.
- Balcı, Ali: *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 29 Kasım 1984.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 7 Ocak 1984.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 18 Şubat 1984.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2 Şubat 1985.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 22 Ekim 1985.
- Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 22 Haziran 1988.

- Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 15 Şubat 1989.
- Baykal, Ömer: “Türkiye’de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi”, *Akademik Hassasiyetler*, C. 6, S. 12, 2019, s. 143-179.
- Besalal, Yusuf: *Yahudi Tarihi*, Universal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Best, Antony, Jussi M. Hanhımaki, Joseph A. Marolo ve Kirsten E. Kirsten: “Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri 1900-1949”, *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, çev.: Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2015, s. 465-490.
- Bölükbaşı, Süha: “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”, der.: Şaban Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gözen, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 243-270.
- Demiray, Muhittin: “Turgut Özal Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikası” (1983-1993), *Türk Dış Politikası I*, ed.: Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 239-284.
- Doğan, Volkan: *Cumhuriyet Dönemi Türk-İsrail İlişkileri*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2004.
- Dündar, Lale: “Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, 2016, s. 1-20.
- Eminoğlu, Ayça: “Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Türk Dış Politikası Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, ed.: Sertif Demir, Poyraz Gürson, Ayça Eminoğlu, Barış Kitapevi, Ankara, 2017, s. 570-589.
- Erhan, Çağrı: “Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 430-445.
- Ertosun, Erkan: “Dış Politikada Özallı Yıllar: 1983-1993”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, ed.: Cihat Göktepe ve Tuğba Ünlü Bilgiç, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, s. 292-315.
- Ertosun, Erkan: “Özal'ın Orta Doğu Barışı Perspektifi”, *Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm*, ed.: Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2016, s. 191-217.
- Gökçe, Onur: “The Dynamics Of Turkish-Israeli Relations”, *All Azimuth*, C. 1, S. 2, 2012, s. 55-68.
- Gönültaş, Hale: *Mehmet Keçeciler: Merkez Siyasetin Perde Arkası*, Hayykitap, İstanbul, 2014.
- Gürbey, Gülistan: “Özal'ın Dış Politika Anlayışı”, *Kim Bu Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, ed.: İhsan Sezel, İhsan Dağı, Boyut Yayıncılık, 2001, İstanbul, s. 287-305.

- Güvendiren, Ekrem: “Turkish-Israeli Relations”, *Cemoti*, S. 28, 1999, s. 173-180.
- Huntington, Samuel P: “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, der.: Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.
- Inbar, Efraim: *Türkiye-İsrail Stratejik Ortaklığı*, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Israeli, Raphael: “The Land Of Many Crossroads The Turkish-Israeli Odd Couple”, *ORBİS*, C. 45, S. 1, 2001, s. 65-79.
- Karpat, Kemal: *Türk Dış Politikası Tarihi*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Keleşoğlu, Erhan: “Türk Dış Politikasında Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri”, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, ed.: Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu ve Özlem Terzi, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 655-675.
- Kılıç-Walter, Pınar: *Tarih Boyunca İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye'nin 1983 Yılından İtibaren İsrail-Filistin İlişkilerine Bakış Açısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.
- Liel, Alon ve Can Yirik: *Türkiye-İsrail ilişkileri 1949-2010*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Özcan, Gencer: “Türkiye-İsrail İlişkileri”, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 801-828.
- Özcan, Gencer: *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005.
- Özcan, Şevket: “Yahudi Dualarında Kudüs”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 35, 2019, s. 23-48.
- Sönmezoğlu, Faruk: *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tavlaş, Nezih: “Türkiye-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, C. 5, S. 1, 1999, s. 76-101.
- Tuncer, Hüner: *Özal'ın Dış Politikası*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.
- Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü Bugünü Yarını*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 1997.
- Tüter, Mustafa: “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim”, *21.Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, ed. Hasret Çomak, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2010. s. 405-426.
- Uzer, Umut: “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım”, *Orta Doğu Etütleri Dergisi*, C. 2, S. 2, 2011, s. 137-168.

- Yapıcı, Merve İrem: “Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Orta Doğu”, *Türkiye'nin Orta Doğu Politikası*, ed.: Sedat Aybar, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Yaraç-Laçınok, Nevra: “Turgut Özal”, *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed.: Ali Faik Demir, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 537-639.
- Yavuz, M. Hakan ve Khan Mujeeb R: “Turkish Foreign Policy Toward The Arab-Israeli Conflict: Duality And The Development (1950-1991)”, *Arab Studies Quarterly*, C. 14, S. 4, 1992, s. 69-94.
- Yavuz, M. Hakan: “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu”, *XX. Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 715-746.
- Yılmaz, Türel: “Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze”, *Akademik Orta Doğu*, C. 5, S. 1, 2010, s. 9-24.

5. İnternet Kaynakları

- Dışişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı Bütçesi İle İlgili Tenkit ve Telkinlere Dışişleri Bakanının Cevabı, (Çevrimiçi), <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1967-sayi-28-39.pdf>, Erişim Tarihi: 31 Ocak 1967.